

9(c2)
H 154

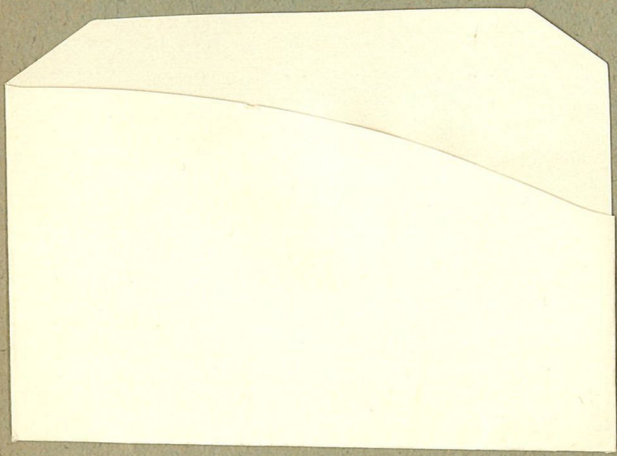
М. НАВАЛОВСЬКИЙ

З книжок
Ант. Козаченка

УКРАЇНЦІ
І СЛОВ'ЯНСЬКИЙ КОНГРЕС
У ПРАЗІ 1848 Р.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ДР

З мннжск
Днт. Козбчннк

М. НАВАЛОВСЬКИЙ

9(02)

Н154

УКРАЇНЦІ
Й СЛОВ'ЯНСЬКИЙ КОНГРЕС
У ПРАЗІ 1848 РОКУ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ — 1930

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі
Укр. Друку“, „Картковому ре-
пертуарі“ та інших покажчиках
Української Книжкової Палати

Державний Трест
„Харполіграф“
Третя Друк. ім. Фрунзе
Донець-Захаржевська, 6
Укрголовліт ч. 4065
Зам. ч. 270. Прим. 3.000
Ост. 364 Б⁶. 1⁷/₈ др. арк.

1804

10
434345
* Державна історична
бібліотека УРСР

2020

Наприкінці березня 1848 р. революція в Німеччині досягла своєї найвищої точки — майже в усіх окремих провінціях Німеччини буржуазія добилася своїх конституційних вольностей; наступний етап революції цілком природно поставив перед німецькою буржуазією справу „конститування“ німецького націоналізму, тобто створення єдиної німецької імперії, з єдиним політичним центром, єдиною армією, фінансами, без будь-яких митних перегородок усередині імперії тощо, одне слово, на чільне місце поставив справу створення національної держави. Ця ідея не була чужа і для німецької буржуазії Австрії. Вона прихильно ставилася до створення такої єдиної, великої німецької держави, але за умови гарантій суверенності та неподільності Австрійської імперії: як виняток з цього, вона допускала змогу піти на деяке обмеження цієї суверенності, але лише стільки „скільки таке обмеження безумовно потрібне для дійсного зміцнення центральної влади та для створення дійсно єдиної, сильної Німеччини“. Щодо митної політики — віденці рішуче заявлялися проти приєднання до всенімецького митного союзу; австрійська промисловість — скаржились віденські фабриканти — не витримала б цього. Австрійська земельна аристократія й фінансова бюрократія негативно поставилися до ідеї створення єдиної національної німецької держави; для них здійснення цієї ідеї практично визначало розтаяння Австрії у всенімецькому морі, тобто позбавило б Австрію того впливу на інші німецькі провінції, що вона мала протягом століть. Але ф'ранкфуртський передпарламент, що відкрив свої наради 30 березня 1848 р., все таки зробив австрійському урядові пропози-

цію щодо створення єдиної всенімецької держави та запропонував вислати своїх делегатів до всенімецького парламенту, скликання якого призначено на травень 1848 р. За проектом, що його ухвалив цей передпарламент, до єдиної Німеччини мала увійти вся Австрія, тобто й землі з людністю ненімецькою, за винятком Угорщини, що вже добилася 11 квітня 1848 р. свого відповідального міністерства.

До таких країв, що мали об'єднатися в єдину Німеччину, зараховувано і Чехію, країну, з далеко неоднорідним національним складом людности. Тут, не зважаючи на вперту столітню германізацію країни, національна проблема в перших днях революції 1848 р. стала на весь свій зріст. Біля відродження чеської нації заходила молода чеська буржуазія, намагаючись чеський ринок зберегти виключно для себе; біля „відродження“ чеської нації заходила й антинаціональна, реакційна, земельна аристократія, до певного часу замасковуючи за допомогою балакунів Паляцьких, Бравнерів, Рігерів та ін. своє реакційне обличчя, висувати ідею створення слов'янсько-австрійської монархії, звичайно, залишивши соціальні стосунки в такому стані, в якому вони були до революції 1848 р., виправивши лише надто яскраві крайності старого кріпацького ладу. Біля „відродження“ чеської нації заходилися і чеські народники, як Шафаріки, Нейберги, Запи та інші, які закінчений тип демократії вбачали в старому слов'янстві з його „миром“, „общиною“, які мріяли про некапіталістичний шлях історичного розвитку слов'янських націй, з жахом та ненавистю поглядаючи на капіталістичну Німеччину. Отже, майже всі чеські політики, від реакціонерів через народників до типічного буржуа, хоч і кожний по своєму до пропозиції німецького передпарламенту поставились вороже. Але ці політики не мали сил самотійно протидіяти всенімецьким тенденціям, чеські політики почали шукати спільників, спекуюючи на гаслах „слов'янської взаємности“, „слов'янського братства“, а на ділі

протягуючи руку Габсбургам для спільної боротьби з революцією. Таких спільників вони знайшли в інших слов'ян, що заселяли австрійську імперію.

Конституційні вольності, що їх у деякій мірі ще до революції домоглися угорське дворянство та угорська буржуазія, не дали будь-якого хісна слов'янським націям, що заселяли Угорщину. Гніт економічний, гніт національний залишився, мало того, він ще зріс, бо заради того й добивались угорська буржуазія та дворянство конституційних вольностей; такий стан насамперед призводив до „безбожної“ мадяризації немадярських націй.

Щоб не дратувати „небезпечних угорців“, австрійська аристократія в їхні стосунки зі слов'янами не втручалася, вона навіть підтримувала цей національний гніт, прекрасно використовуючи сутички різних національностей Австрії, тримаючись таким чином на поверхності такої середнаціональної рівноваги: панславізмом лякала німців та мадярів, а слов'ян — мадярською та всенімецькою експансією. „Мої народи — чужі один одному — говорив в 1815 р. французькому послові австрійський імператор Франц — і це на краще. Вони не заражуються одночасно на однакові хвороби. Коли у Франції з'являється якась лихоманка, вона охоплює всіх вас за один день. Я тримаю в Італії угорців, а в Угорщині італійців. Кожний стежить за своїм сусідою. Вони не розуміють й ненавидять один одного. Антипатія породжує порядок, а їхня взаємна ненависть — загальний мир“. Кращої характеристики цієї державної системі, яка затрималася в Австрії аж до 1918 р. і, кінець-кінцем, Австрію погубила — дати не можна.

За таких умов південні слов'яни, засліплені ненавистю до всього мадярського, готові були кинутися в обійми всякому, чиї інтереси так чи інакше розходяться з інтересами мадярів, не розбираючись ближче в тому, що собою являє цей новий спільник. Не таємниця, що російський великодержавний панславізм ще далеко до

революції 1848 р., знайшов гарний ґрунт саме серед тих слов'ян. Зрозуміла річ, що політики південно-слов'янських націй і за ідею соборної слов'янської держави вхопилися як за останню дошку порятунку.

Як поставилися до слов'янського конгресу галицькі українці (або як їх тоді називали русини)? Для того, щоб відповісти на це запитання, треба обов'язково розглянути тодішні стосунки в Галичині.

I

Поділ Польщі не спинив темпу колонізації та польонізації східньої Галичини, навпаки, ці процеси з прилученням до Австрії ще посилювалися, бо австрійський уряд в „домашні“ справи Галичини особливо не втручався. Польська шляхта ще за часів своїх „золотих вольностей“ подбала довести цю країну до повного занепаду й з економічного погляду цей „рай розбишаків і хлопське пекло“ значної цінності не являв, тому для австрійської аристократії було вигідніше відстоювати стару Польщу та свої торговельні позиції в ній, ніж її губити заради того, щоб при її поділі дістати Галичину. Крім цього для австрійської аристократії дуже було небажано мати під своїм боком й без польських провінцій могутнього сусіду — Росію, через те австрійська дипломатія докладала всіх сил, аби до поділу Польщі не допустити. Вона підтримувала барських конфедератів (1768-69 р.), які, розуміючи, що йде мова про недалекий поділ Польщі, намагалися не допустити до цього та стримати санаційну політику реформ, біля яких, рятуючи скрутний і економічний і політичний стан Польщі, заходила ся далекоглядніша польська шляхта з партією Понятовського на чолі. Дружба Австрії з конфедератами зайшла навіть так далеко, що наприкінці 1768 р., Австрія відступила було конфедератам на місце нарад м. Тішин. Крім того на своїм північному кордоні Австрія напровесні 1769 р., сконцентрувала значну вій-

ськову силу¹⁾) та зайняла кілька спізьких міст, щоб коли повстання буде успішне, збройно втрутитися в польські справи й посадити на польському престолі свого принца, а коли повстання конфедератів зазнає поразки — бути кожного дня готовою захопити шмат Польщі й таким чином самій поставити Росію та Пруси перед фактом поділу Польщі. Але здійсненню плянів конфедератів перешкодило селянське повстання на Правобережжі т. зв. Коліївщина; це повстання хутко підірвало й без цього слабкі сили конфедератів та, кінець-кінцем, вирішило долю конфедерації. Рештки конфідератів, відступаючи через Галичину до Австрії, люто мстилися на галицьких селянах, палили цілі села та різали селян за ці незначні реформи, що їх було провела в Польщі поступовіша шляхта. Розбиті конфедерати втекли до Австрії, де дістали гостинний притулок.

Але незначні реформи партії Понятовського не змогли вже спинити загнивання шляхетської Польщі. Поміж шляхтою й селянством виросло надто глибоке провалля, щоб його можна було засипати парою-двома незначними реформами; шляхта побоювалася, що гуманська різанина це тільки прелюдія до чогось ще страшнішого, що може затопити Польщу в шляхетській крові. Мало надіючись на власні сили, польські магнати зараз прихильно поставилися до поділу Польщі, бо могутність учасників цього поділу гарантуватиме від гуманського рецидиву. Отже, щоб зберегти свої „старі золоті вольності“ перед грізною хлопською революцією, польські магнати радо пожертвували зараз своєю державною незалежністю та без вагань підписали підсунений їм папірець про поділ Польщі²⁾). Держави-грабіжниці за такого настрою польської шляхти просто диктували соймові свою волю, який без особливих дебатів затвердив конвенцію про поділ, а також затвер-

1) В. Будзиновський: „Австрія чи Польща“ стор. 8.

2) „Gesammelte Schriften, von Marx und Engels“ F. Mehring, V. III S. 134—182.

див і т. зв. „кардинальні права“ Польщі: шляхетські привілеї, вибір короля, „ліберум вето“, право вільних конфедерацій і т. ін. тобто затвердив саме той порядок, що вже раз довів Польщу до повного розвалу. Австрія забрала частину, так званої, малої Польщі та Червону Русь (тобто східню Галичину) з м. Замостя.

Ще не оформивши приєднання Галичини (таке оформлення відбулось 12 серпня 1772 р.) австрійський уряд, обсадивши галицькі залоги своїм військом, розпочав господарське уздоровлення краю, бо цей край дійсно був глибоко економічно зруйнований. Тягар проведених звичайно, коштом закріпаченого селянства, обумовлювався ще й тим, що Австрія й Галичина мали до розподілу Польщі різні господарські уклади: Австрія — держава бюрократично-централістична, Польща — частиною якої була Галичина — анархо-аграрно-февдальна держава. Треба було новим завойовникам Галичини круто повернути її економічний уклад, щоб його припасувати до економічного укладу Австрії. Вже Марія-Тереза, цісарева австрійська, посилаючи до Галичини своїх двірських радників Терека й Гайтера для організації тут тимчасової адміністрації, 27 травня 1772 р. писала в таємній інструкції: „якщо визнається за правду, що правдивим джерелом з якого пливе дійсно добробут монарха, підданців і цілої держави є культура, мануфактури й фабрики та квітнуча торгівля — наказуємо вам звертати постійно особливу увагу на їх закладання й поліпшення і доручаємо вам усувати все, що тим головним джерелам може стати назаваді“. „Всі коронні краї — писав 1784 р. Йосиф II у своєму патенті — повинні вважати себе за одне ціле, замкнене від закордону. Для того треба стерегти кордони й пильнувати, щоб не довозилось чужого товару. Деякі провінції потерплять, але, коли б навіть потерпіли два мільйони, користь матимуть мільйонів десять“¹⁾. Зрозуміла річ, така політика австрійського

¹⁾ Kalinka: Sejm ezteroleini, IV. str. 80.

уряду щодо Галичини, яка сприяла всіма способами розвиткові мануфактур, польській шляхті показалася наглою революцією, яка загрожувала висадити шляхту в повітря з її дотеперішньої провідної ролі в суспільстві, на користь якихсь нових елементів. Але тими настроями польської шляхти, економічно вже спорохнявілої, Відень цікавився мало; посиливши на всякий випадок свої залоги в Галичині, австрійський уряд вперто проводив свою „санаційну“ політику в Галичині.

Польські магнати, власники обширних лятифундій, як правило, самі не управляли своїми маєтками, а здавали їх в оренду дрібнішій шляхті та всяким доробкевичам. Таке господарювання нищило в першу чергу закріпачене селянство, бо тимчасові орендарі-доробкевичі, які в кожному галицькому селі вбачали своє Ельдорадо, намагалися витиснути з селянства якнайбільше прибутку, а це дуже шкідливо відбивалося й на господарстві всієї Польщі, бо за таких умов про раціональне провадження господарства не могло бути й мови. Отже, австрійський уряд відразу рішуче виступив проти такого шляхетського господарювання (1775 р.) й примусив шляхтичів сидіти в своїх маєтках та самим управляти ними; на тих же шляхтичів, що без важливих причин перебувають поза межами краю довше як шість місяців, накладано податок у подвійному розмірі¹⁾.

Аж ніяк не можна погодитися з тою оцінкою, що її дає Ів. Франко реформам Йосифа II²⁾. Йосиф II не

1) D-r B. Tokarz: „Galicja w początkach ery jozefinkiej“, str. 166, Krakow, 1909.

2) „Оце в коротких словах показано найважливіші постанови й праці цього великого та нещасливого цісаря для влекнення долі підданих. У всіх тих працях він стояв сам, не знаходячи помочі ані співчуття ні між панами, ні між урядниками. Навпаки, одні й другі робили, що могли, аби знеохотити його та захитати в його постановомах... Та Йосиф II не дбав про то, йшов неохитно своєю дорогою, кермуючись двома провідними зорями, що світили йому з молодости: розумом й любов'ю до людей. Не диво, що й наш народ досі не забув про нього й оповідає

був ні „безсмертним“, ні „великим реформатором“, ні „добродієм пригноблених“, а просто був тим представником своєї кляси, кляси магнатської, аристократичної який вмів заглядати трохи глибше в прийдешнє, ніж галицькі магнати. Монарший двір розумів, що такий економічний стан, в якому була тоді Галичина, щент руйнує селянство, це єдине джерело панських достатків, підрізує гіляку, на якій сидить фєвдальна магнатерія, й згодом такий стан може погубити не лише селянство, а й самих дідичів; який же господарський стимул міг бути в галицького селянина, коли він від 100 гульденів чистого прибутку, що йому давала земля, мусив платити панові (грішми й натурою) 79½ гульденів. Про відсутність бази для кредиту не доводиться за таких умов й казати. Які ж податки за таких умов міг платити державі цей селянин? А треба сказати, що саме за Йосифа II та за М. Терези, Австрія вела досить авантурницьку політику, втручалася в низку воєн, а на це все потрібні були гроші. Біда Ів. Франка в тому, що він не хотів дошукатися причинового зв'язку Йосифових реформ з тою тяжкою господарською кризою, яка почалася саме за Йосифа II й закінчилася повним банкрутством Австрії в 1811 р. Якого ж жовніра могло дати цісареві село, коли цей селянин був фізично виснажений, знидїлений, нездатний до тяжкого військового життя? Ось де треба шукати причин тих незначних реформ, що їх проводив Йосиф II. Йосиф II дбав за інтереси своєї кляси, а не селянства; він намагався поставити галицьких магнатів твердо на їх клясовий ґрунт, а в селянина створити ілюзію справедливости сучасних „зреформованих“ відносин.

про його розумне та чоловіколюбне поступування з підданими. Думаю, що й це оповідання про великі праці й постанови Йосифа II не зменшить, а радше оживить пам'ять нашого народу про цього великого монарха“. Др. Ів. Франко: „Скасування панщини 1848 р. в Галичині“— Львів, 1913 р., стор. 70 - 71.

За Йосифа II в 1786 р., заведено в Австрії так званий ґрунтовий катастер, за яким виділено землю домінікальну (панську) від рустикальної (хлопської), а за те, що дідичів на майбутнє позбавлено фактичного права беззаконно відбирати від селян землю, дідичам дозволено записати на себе т. зв. громадські землі, тобто: ласовиська, ліси, ставки, ріки, якими громади дотепер порядкували самостійно, незалежно від волі дідича; правда, селянам на тих землях надано право сервітуту (безплатного користування), але на ділі пан цим селянським правом розпоряджався так, як йому забаглося, пан тримав за допомогою ось цього сервітуту в залежності від себе усе село; таким чином Йосифів патент про катастер касував лише хаотичний дотепер грабунок селянства, замінивши його грабунком законним; звичайно, доля селянства від цього покращала мало; вже й скаржитися було нікуди, бо грабували тепер на підставі закону. З цим патентом у галицького селянства було чимало горя навіть і після скасування панщини в 1848 р.; за викуп колишніх своїх громадських ґрунтів селянство дорого заплатило дідичам; а в який спосіб держава переводила „викуп“ сервітутів, доводить цифра 32.000 судових процесів, що їх селяни були змушені провадити і, здебільшого, програти.

Перші австрійські губернатори в Галичині, за вказівками з Відня, поспішали мерщій надати Галичині польського вигляду; панівною клясою були польські маґнати та польська шляхта, задля чого уряд визнавав права лише за її мовою; українці не мали маґнатів, дідичів, а які й були — давно спольщилися, а тому українська мова не мала громадянських прав; це була хлопська, а не панівна мова. Крім того австрійський уряд дуже боявся, якби Росія, в разі чого та не присікалася до Галичини, виступаючи на „захист під'яремної Русі“, на „захист потомків колишніх київських великих князів“. Особливо заходився біля польонізації перший губернатор Галичини — Перґен, який в одному зі своїх донесень

до Відня писав, що зі спольщенням Галичини треба поспішати, ну, а поки українців остаточно буде спольщено, їх прекрасно можна ще використовувати проти надмірних апетитів поляків¹⁾.

До речі буде згадати, що декретом від 22 березня 1787 р. в Галичині було визнано українську мову за урядову рівно з польською та німецькою; але це українцям нічого ніколи не дало; поперше, цього мовного декрета було видано для всієї Австрії, не тільки для Галичини (робити виняток для Галичини для „освіченого“ Йосифа II було трохи незручно), подруге, цього декрета в Галичині фактично в життя не введено — польська шляхта при мовчанці уряду подбала, щоб не було відкрито ні одної української школи!

За шкільним законом від 11-VIII 1805 р. догляд над тривіальними школами (з мішаним національним складом школярів) віддано духовним консисторіям, але з тим, що в місцевостях, де є парохі обох обрядів, руського й латинського, опіка над такою школою належить латинському парохові, тобто полякові, що фактично призводило до того, що майже всі такі школи були в руках польського духівництва.

Особливо зріс темп польонізації та латинізації східньої Галичини після віденського конгресу (1815 р.), на якому російську частину Польщі т. зв. Конгресову Польщу формально виділено в польське королівство. Хоч і країна ця була королівством лише на папері, на ділі там всевладно порядкувало російське дворянство; але все таки наявність станово-конституційного польського королівства під боком Австрії, породжувала в галицьких польських магнатів деякі ілюзії щодо незалежної шляхетської польської держави, задля чого австрійський уряд з цього часу почав наввипередки підлабузнюватися до галицьких дідичів. Посиливши на всякий випадок військові залоги в Галичині, для поль-

¹⁾ В. Будзиновський: там само стор. 12.

ської шляхти утворено шляхетський сойм („постулатовий“), роздавано шляхті титули графів, князів, баронів і т. ін., одно слово переконувано польську шляхту, що й без польської держави вона може бути панівною в Галичині. І треба сказати, що урядові з цим маневром щастило прекрасно. На radoщах польське панство величало Габсбургів, горнулося до урядів, державних посад; шляхта поволі ставала чорно-жовтою¹⁾. Особливо тривожили Метерніха російські впливи на Балканах, серед балканських слов'ян, про що вже згадувалося вище. Відповідаючи на російський маневр, Метерніх вживав усіх заходів, щоб з Галичини зробити П'ємонт для польської шляхти з-під забору російського. Все це могло статися лише коштом національного пригноблення галицьких українців. Ось що 1816 р. відповів губернатор Галичини урядові, коли цей надіслав до губернії „на висновок“ скаргу русинів на те, що в Галичині в школах чинять перепони українській мові: „науці релігії в руській мові губерня не противиться, якщо цього дійсно вимагає обряд, але що іншого шкільна наука. Німецький нарід має багацько говірок, але в школах — одна письменна мова; такою в нас є польська мова, яку розуміє і руський нарід²⁾).

Про друковане українське слово в цьому періоді нічого й казати. Ось яку резолюцію наклав 1821 р. губернатор Галичини Гауер на рукопис єпископа Левицького, який просив дозволити випустити з практичного погляду досить корисного і для уряду „пастирського листа“ церковно-слов'янською мовою: „проти змісту безперечно не заперечую, але не можу дозволити його друкувати, бо для друків цією мовою... немає цензора“.

Не диво, що Галичина після подавлення листопадового повстання в Польщі (1830—31 р. р.) прийняла щось із 30.000 польських повстанців, а офіцерів у польській

1) Австрійський державний колір.

2) В. Будзинівський: там само, стор. 17.

військовій формі часто можна було бачити на вулицях Львова. Правда, галицька влада, щоб не псувати й без цього кепських стосунків з Росією, декого з польських генералів заарештувала, але... їм пощастило втекти з в'язниці.

За таких умов біля 1830 р. усі галицькі міста мали вже польський характер. Українська інтелігенція, що рекрутувалася переважно з духівництва, польщилася, німчилася і втрачала почуття національної окремішності. Своє право остаточно вирішати, кому з зарекомендованих кандидатів — попів дати парафію (право колятора), дідичі використовували для польської справи, даючи парафії спольщеним попам-уніятам, які вірою й правдою обіцяли служити польській справі. Українське купецтво, втрачаючи все більше надію на витиснення з ринку польського купця, потягнулось за своїми „духовними пастирями“ до чорно-жовтого жолоба, перекинувшись у вірних вартових собак династичних інтересів, поборюючи спільно з поліцією всякий ліберальний, демократичний рух, незалежно від того, від кого він виходить. Одного вживання української мови в слові було для інтелігента досить, щоб обвинувачити його в приналежності до конспіративної організації та, кінець-кінцем, послати його „в камаші“¹⁾. Треба сказати, що уряд і галицький і віденський не дуже то розбирався в тому, що собою являє Шашкевичів „Син Руси“, або його ж „Зоря“, чи то „Русалка Дністрова“. Помогли ріднесенькі земляки, українська інтелігенція типу цензора Б. Левицького, митроп. М. Левицького, еписк. Яхимовича та інших чорних жандарів у рясах. Не важно, вірші Шашкевича були сповнені австрійського монархічного льюялізму, але що за ересь — їх написано „хлопською“ мовою! Протягом півтора десятка років утискав цей майбутній член Головної Руської Ради, цензор у рясі, літературне українське слово, лише

¹⁾ На військову службу.

434345

тому, що його написано українською мовою; навіть Основ'яненкова „Маруся“ видалася йому підозрілою і він її не пропустив до друку (1844 р.), бо, мовляв, літературні зв'язки російських українців з українцями галицькими можуть легко призвести й до зв'язків політичних, до сепаратистичних тенденцій. Ось що розказує співавтор „Русалки Дністрової“ Яків Головацький про свого „пастиря“, майбутнього голову Руської Головної Ради єписк. Яхимовича: „коли я, не одержавши титулу стола (парафії—М. Н.), пішов до Яхимовича (1840 р.), й щиро виклав перед ним мої задушевні думки та розповів йому про мої заходи в справі підвигнення українського руху, обережний Яхимович вислухав мене без відомої співучасті, потім сказав, що він про ніщо не знає, що помочи мені не може, бо все те залежить від поліції й уряду. Коли ж я зі слезами в очах просив його о пораду, до кого ж маю звернутись, він відвернувся і повторив своє стереотипне: „не знаю, порадьтися в адвоката“. Тоді я вклонився і з жалем відійшов, думаючи про себе: мій ректор, мій професор, мій духовний отець не може дати мені поради—без серця він“¹⁾).

Лиш одиниці з-поміж української інтелігенції, не зважаючи на поліційні переслідування і каторжні тюрми, могли витримати режим реакції. Вони вступали до польських конспіративних організацій, надіючись через відбудову демократичної Польщі вивести селянство з кріпацтва. Світлою постаттю цього часу був Каспер Ценглевич, який у палких революційних піснях українською мовою закликав українське селянство готуватися до бою за кращу селянську долю. А доля галицького селянства була тяжка. Ось як описує Ів. Франко стан селянства в Галичині в тих роках: „Не забуваймо,

¹⁾ Д-р К. Студинський: „Причинки до історії культурного життя галицької Руси в літах 1833 — 1847. Збірник філол. секції Н. Т. Ш., том XI-XII, стор. 65.

що заробітків тоді, крім двора¹⁾ не було жодних, а двір платив за день роботи 5 - 6 крайц²⁾). Багач селянин, коли йому зародило збіже, не знав, що з ним робити: воно стояло в стігах немолочене по п'ять й більше років, бо на хлопське збіже не було покупу, не було залізниць, а гостинці³⁾ були рідко посіяні по краю. За то при найменшій недороді помимо хвалені панської опіки в краю вибухав голод, люди жили кропивою, гірчицею та корою, цілими громадами тікали на Поділля, на Бесарабію й бог зна куди, а бувало й таке, що їли трупів померлих людей. Правда, в кожному дворі був коваль і стельмах⁴⁾, але селянин їздив возом власної роботи, в якому не було ні одного кусничка заліза, жив у курній хаті, зимою й літом ходив у личаних постолах або в ходаках власної роботи, а коли часом і складав десь у якійсь криївці білі сороківці⁵⁾ то все таки їв чорний, гливкий хліб, борщ і капусту, ходив у брудній сорочці, обов'язково раз на тиждень (а то й частіше) запивався до нестями горілкою, бив жінку й дітей, вірив у чари, упирів і всякі страховища, здалека здіймав шапку не лише перед паном, але й перед панським льокаєм, — одним словом, був як той дикун, привиклий до того, що живе не для себе, а для інших. Його потреби, все одно, чи бідного, чи багатого — були страшенно малі, а багач тільки тим ріжнися від бідного, що міг звичайно заспокоювати ті малі потреби й ще й ошадити дещо грошей, котрі потім або закопував у землю, або заховував десь так, аби їх ніхто не знайшов, — а бідний міг щороку надіятися, що йому за всю працю й муку таки не стане з чого вижити. Найкращою міркою тогочасного добробуту обік ненастанних „голодних років“ було також стра-

1) Панська маєтність.

2) Щось із $\frac{1}{2}$ коп.

3) Шлях, брукований камінням.

4) Столяр, тесля.

5) Срібна монета.

шенно розповсюджене по краю жебрацтво, злодійство та розбійництво. Рікрічно по всіх циркулярних містах вішано по кількоро людей за розбої, а в горах, особливо на Гуцульщині, аж до самого знесення панщини існувала особня сторожа від розбійників, так звані пушкарі, установлені ще за польських часів. Вони були під командою мандаторів¹⁾ і мали право зловлених опришків вішати на місці. Вішали або вбивали їх не раз цілими купами, скидали з високих скал, або катували на смерть в пивницях... З великого добробуту ті люди певно не йшли на розбій і не покидали це життя так спокійно та байдужно "...²⁾.

Землю, на якій сиділи селяни, за декретом 1786 р. було закріплено за селянами, але доля селянства від цього не покращала, бо право власності на землю залишено за дідами, тобто селянство за користування землею мусило платити панові чи то працею своїх рук, чи грішми, чи то сільсько-господарськими продуктами. Найбільшу вартість мала праця рук, бо це була даремна праця. Таких даремних робочих днів у Галичині на одну родину припадало на рік 61,02 днів, а вартість усіх панщизняних повинностей (було їх близько 50), не рахуючи державних тягарів, що лежали на селянстві, одної сільської родини на рік виносила п'ять фльоринів 49 крайц., або в переводі на працю рук — 174 піших днів панщини. Точних даних про вартість усіх панщизняних повинностей у Галичині немає, але інвентарні записи з цього часу все таки кидають деяке світло на це хлопське пекло; правда, ці інвентарні записи подають лише мінімальну вартість панщизняних повинностей, бо їх складали самі діди як критерій для вирахування прибуткового податку зі шляхти; ясна річ, не знайшлося ні одного наївного шляхтича, який

1) Державний урядник з адміністраційно-судовими функціями.

2) Д-р Ів. Франко: „Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині“, Львів, стор. 18³.

би подавав циркулові правдиві дані про свої прибутки. Многочисленні апеляції уряду до сумління шляхти — подавати правдиві відомості про прибутки, звичайно, були пустим звуком, бо перевірити в цей час правдивість прибуткових даних шляхтича — це була не легка справа. Але й за тими неповними, можна сказати — мінімальними інвентарними записами, вартість усієї панщини для Галичини оцінено в сумі близько 2.140.000 фльор¹⁾.

За таких умов трудящі маси Галичини було зведено до стану робочої худоби, „бидла“, до фактичної власності шляхти та інших доробкевичів. „Хлопські права — пише Ів. Франко — були мало чим більші від прав робочої худоби. Хто тримає робочу худобу, мусить дати їй їсти; запевнити для неї яку-таку стайню, бо інакше худоба пропаде і його буде втрата. Ось так за панщизняних часів хлоп мав поле й хату, аби з цього й на цьому жив і працював; але поза цим — він належав до пана. Та й не можна сказати „мав“ так, як ми це тепер розуміємо. Поле, хата, навіть худоба були лише наполовину його власністю; зверхню власність над усім тим мав пан. Він був немов опікуном цього хлопа; без панського дозволу хлоп не міг ані продати, ані замінити, ані ділити, ані побільшувати своєї власності. Без панського дозволу він не міг навіть женитись. Його даремна, безплатна праця була панським капіталом. Хлоп зобов'язаний був робити панщину, хоч самі пани вже й позабували, за що ж він її робить“²⁾.

Особливо глибокого економічного й культурного занепаду дійшла Галичина в першій половині XIX ст. Зовсім впала досить високо на цю пору розвинена цукрова промисловість, занепали й інші галузі промисловості, бо уряд свідомо їх не підтримував тому, щоб

1) D-r Brawer: „Galizien, wie es an Österreich kam“, Липск — Відень, 1910.

2) Д-р Ів. Франко: „Панщина...“ там само стор. 16.

Галичину зробити ринком збуту молодого промисловості західно-австрійських провінцій. „Галичина має збіже та волів — говорили віденські фабриканти — їх Австрія купує, а інші провінції, що під австрійським берлом, матимуть особливий хосен з фабрик тоді, коли Галичина в них куплятиме їх продукцію¹⁾. Галичина стала крайною виключно аграрною й могла виділити лиш дуже незначні прошарування робітничої та буржуазної клас. Така політика уряду була на руку галицькій земельній аристократії, власникам величезних лятифундій, які обробляло селянство даром — „за панщину“; ця політика властиво санкціонувала дикий визиск закріпаченого селянства, яке за відсутністю слабо розвинутої промисловості не могло йти до міст, не могло найти собі будь-якої роботи в містах, мусило тягти своє рабське ярмо на панських ланах.

II

В 30-х роках XIX ст. революційний рух серед польської еміграції і в частинах колишньої Польщі набирає нового характеру; характер цей визначається наростанням нових соціальних сил, які не вкладаються в рямці натурального чи напівнатурального господарства бюрократично-аристократичної держави, які вимагають корінних змін суспільних стосунків. Поразка листопадового повстання 1831 р. в Польщі довела, що майбутня революція може перемогти лише за умови зрушення всіх народніх сил, зокрема селянства. Причину поразки листопадового повстання польські демократи цілком слушно вбачали в поведінці основної маси людности — селянства, яке, не чекаючи від цього повстання будь-якого економічного полегшення для себе, природно, стало осторонь від революції, а подекуди, спровоковане

¹⁾ D-r B. Limanowski: „Historja demokracji polskiej w epoce porozbiorowej“ T. II., str. 37. Wyd. II. Warszawa — Krakow.

демагогією російського уряду, навіть активно виступило проти революції. На чільне місце програми польські демократи виставили гасло розкріпачення селянства, скасування панщини. Невдалі карбонарні повстання, що то тут то там в 1832—34 р. вибухали на терені колишньої Польщі, невдала „партизанка“ Залівського, Конарського та ін. в 1833 р. наочно доводили, що майбутня революція повинна йти під новими гаслами революції аграрної. Ясна річ, така програма не до смаку прийшлася творцям потрійного „священного“ союзу; вона була прямо в основу, що на ній стояла потвора — абсолютна, бюрократична держава. З цього часу австрійський уряд круто міняє свою позицію в справі відбудови Польщі. Щоб вибити з рук польських демократів основного козиря — ставку на селянство, австрійський уряд з цього часу бере селянство під свою „високу опіку“, а ця опіка була дуже оригінальна. Прикриваючись „захистом“ селянства, австрійський уряд накрутив стільки декретів, що завжди мав змогу втручатися в суперечки поміж дідичем й селом і в темне, незвикле до самостійного політичного життя селянство вкорінювати віру в те, що уряд є єдиний захисник селянства. Причин для спорів поміж селянством й дідичем було чимало. В житті хлопа все було двозначне. Особисте підданство було скасовано, але хлоп не міг вступати в подружжя без дозволу пана, він не мав права залишати рільництво та зайнятися іншим ремеслом — без звільнення його з боку пана або губернії. Землі були хлопські та дворові й на землях хлопських мали право сидіти лише хлопи, але за те їх зобов'язано відбувати для двору панщину. Селянин мав право переноситись з одного села до другого, але пан мав право його затримати в разі цей селянин не виконав, всіх своїх повинностей. Якщо хлоп належної панщини не виконував, пан або його заступець мав право замкнути його на „хліб та воду“, закувати в диби, відрахувати йому десять буків (не біль-

ше!), а в разі й це все не помагало — мав право вигнати його з села, хоч в цьому разі мусив взяти дозвіл від циркулу. Панщину було визначено й записано, але працю, що її дідич вважав для себе за зайву, дідич мав право замінити на працю для себе вигіднішу. Селяни мали право скаржити панські надужиття, але — скаргу вони мусили подавати перш за все до домінікальної управи, тобто до цього ж пана, або його заступця — мандатора. Дідич, як правовий начальник рільного господарства, був обмежений в каранні хлопа, але — як урядовець першої судової інстанції при кожній нагоді міг відплатити хлопкові з лихвою за все те, що вважав за виступ проти себе та проти своїх інтересів¹⁾. Особливо з'єднував собі уряд довір'я селянства через практику державних апеляційних судів переглядаючи панські вирoki, стаючи на бік селянства там, де це не порушувало фіскальних інтересів та перекладаючи (не зважаючи на постійні протести дідичів) стягнення фіскальних податків, набор рекрута, тощо на дідичів; таким шляхом уряд вдало відвертав ненависть селянства від себе, перекладаючи її на виконавців своєї волі — дідичів. Так з'єднував собі уряд темне, формально вільне — фактично в рабстві селянство, що й стало цією силою, на якій довго трималася австрійська бюрократія в боротьбі з революцією.

Тим глибша мусила бути селянська ненависть до дідичів у східній Галичині, де селянство було українське, не зв'язане з дідичем навіть релігією, а дідичі в своїй масі — поляки та римо-католики. І в міру ускладнень соціальних стосунків у Галичині, уряд вдало використовував ненависть східньо-галицького селянства до дідичів і по тих лініях. Підлабузнювання урядових кіл національній амбіції галицьких українців набрали широких розмірів після придушення краківської революції 1846 р.,

¹⁾ D-r B. Limanowski: там само стор. 161; також: W. Feldmann: „Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi 1846 — 1906. T. I, str. 3—8.

коли стало очевидно, що наближається чергова хвиля революції. Як яскравий зразок такого підлабузювання В. Щурат подає ось який факт: „губернатор Галичини граф Стадіон, довідавшись випадково, що в Кракові переховується золотий хрест і княжа корона, що їх було вивезено з Львова в XIV ст., заявив представникам українців: якщо вам дуже на цьому залежить, то ми можемо спровадити ці предмети (!) назад до Львова з процесією. Українцям — продовжує В. Щурат— виходить можна було тоді жадати, чого душа забажала, аби лиш в межах льюальности для Австрії“¹⁾).

Склавши такі стосунки поміж галицьким селянством й дідичами, маючи за собою уніятське вище духівництво, яке свою політичну мудрість черпало з канцелярій „Kreishauptmann-ів“²⁾ уряд був певний того, що майбутня революція, якщо її не минути, особливих ускладнень не принесе, що український, а навіть і польський селянин прекрасно виконає волю династії. На сумніви далекоглядніших урядових політиків щодо стійкості керівної державної системи, Метерніх наводив лиш один слушний, лаконічний довід: „der Bauer wacht!“³⁾ і він не помилявся; українське селянство під керівництвом свого вищого духівництва було на чатах. Це вдало випробував Метерніх на приборканні краківського повстання 1846 р., пославши на шибеницю не одну сотню чесніших польських революціонерів та вчинивши „мимоходом“ ще одну гуманську різанину галицьким дідичам у західній Галичині. Зброю випробовано.

III

Перші відомості про віденську революцію 14 березня 1848 р. дійшли до Львова 18 березня. У Відні події розгорталися хутко: урядові кола зовсім стратили голову,

¹⁾ Д-р В. Щурат: „На досвітку нової доби“. стор. 178. Львів, 1919 року.

²⁾ Вищий окружний урядовець.

³⁾ „Селянин на чатах!“

Метерніх, цей непереможний, європейський інтриган, стовп династії, потайки, в одязі жебрака втік з Відня, створено нове, буржуазне міністерство, організовано національну гвардію, одно слово, стара Австрія ніби луснула за один день. Здавалося б, що за таких умов польській демократії без особливих труднощів вдасться здійснити свою політичну програму, що вона проголосить у Галичині польську, незалежну республіку. Але так не сталося; ця демократія вже дещо відкотилася від демократії 1830-х років. Краківська революція 1846 р. наочно довела, що більші галицькі міста: Краків, Львів, Тарнів, Станиславів породили поруч з буржуазією ще одну соціальну силу: пролетаріят, який однаково ненавидить і дідичів аристократів і „свою, рідну“ буржуазію, що цей пролетаріят має власну, хоч ще в деякій мірі навіяну утопізмом, політичну програму, яку він може й буде відстоювати всупереч інтересам буржуазії. Краківський революційний уряд, видаючи 23 лютого 1846 р. маніфеста, писав: Нас двадцять мільйонів, повстаньмо разом, як один, і сили нашої не зломить жодна сила; буде у нас воля, якої дотепер не було на землі; виберемо собі таку суспільність, в якій кожний буде користати з благ земських по заслугах та здібностях, в якій не буде будь-яких привілеїв, в якій кожний поляк знайде забезпечення для себе, для дружини та для своїх дітей, в якій скривджений від народження природою на душі, або на тілі знайде без того, щоб упокорятись, поміч від всієї суспільности, в якій земля, що зараз нею володіє селянство лише умовно, *стане його безумовною власністю* (курс. М. Н.), відпадуть чинші, панщина й усі її придатки *без будь-якої винагороди* (курс. М. Н.), а посвяту для народньої справи зі зброєю в руках, буде винагороджено землею з народніх маєтків“¹⁾. А наступного дня диктатор Тисовський, видаючи другого маніфеста, писав: „Народе

1) D-r B. Limanowski: там само, стор. 178.

польський! Революція в республіці польській стала фактом; скасовано панщину, чинші й данини, а землі, на яких дотепер ви відробляли, або з яких дотепер ви платили буд-які повинності, *відтепер об'являється вашою безумовною власністю* (курс. М. Н.), з якої користайте на ваше добро згідно з вашим бажанням. Хто буде вас примушувати до панщини або данин, того буде покарано. Тих, що не мають землі, наймитів, комірників, а особливо тих, що борються в військах Республіки, після закінчення боротьби за незалежність, буде винагороджено з маєтків народніх; а для ремісників *буде організовано народні майстерні, де платня за працю буде вдвоє більша від тої, що вони її дотепер отримували* (курс. М. Н.). Польська республіка касує всі шляхетські привілеї та прижимки й оголошує всіх людей за рівних. А тому, народе, розпочата заради твого добра революція, повертає тобі ці права, що їх від тебе відібрано. Всюди, народе, об'являй те, що ти чув та пам'ятай, що ти повинен боронити своїх прав, як кожний поляк боронитиме їх від цісарських австрійців, прусаків, москалів і від кожного, *хто би намагався ці права відібрати від нас, від народу, від хлопів від нас поляків* (курс.: М. Н.¹). Якщо польські буржуазні демократи Добжанські, Смольки, Даровські, Фредри Зем'ялковські та інші висували гасло скасування панщини, але свідомо замовчували про „тонке“ місце: *з викупом, чи без викупу*, якщо польські буржуазні демократи, обмежуючись петиціями до цісаря, лише мимохід і то лицемірно порушували наболіле робітниче питання (представництво в соймі всіх кляс населення, запровадження загального навчання, публічний та усний суд присяжних, рівність усіх перед законом, скасування цензури тощо), краківські революціонери на чолі з Дембовським і Тисовським висунули гасло нової, робітничої кляси, яка намагається вже стати клясою для

1) D-r B. Limanowski: там само, стор. 180.

себе, яка має свою політичну програму: скасування панщини та всіх панщизняних данин без викупу, створення народньою фонду з дідичівських лятифундій і наділення землею безземельною селянства коштом цього фонду, подвоєння зарплати для робітників, організація народніх майстерень для безробітних, соц. забезпечення і т. ін.

Тим то польська буржуазія, побоюючись цієї нової соціальної сили, вже з першого дня революції 1848 р. нічого не мала проти деякого компромісу з бюрократією, звичайно за доброї гарантії, що бюрократія виконає умови компромісу. До чільного гасла: скасування панщини додано придаток, що зводив це гасло лише до пустої фрази: повне скасування панщини, *що їй хочуть галицькі власники подарувати своїм теперішнім підданам (!)*, „народнє озброєння“ підмінено „озброєнням міст“ (!) й то лише на словах, бо на ділі, коли 21 березня 1848 р. львівські робітники, ремесники, льокаї, зорганізувалися в похід та стали вимагати створення окремого робітничого легіону та видачі для нього зброї, проти них виряджено відділ академічного легіону, грізний виступ якого „вплинув“ на демонстрантів — вони розбіглися. Отже, вже з самого початку революції всі виступи демократичної партії набрали ліберально-конституційного характеру: буржуазія давала дідичам зрозуміти, що вона згідна йти на компроміс. Те, що писав Фр. Енгельс про німецько-пруську буржуазію, стосується й до буржуазії польської: „з розвитком революції й навіть у перших її днях, буржуазія відкрила, що пролетаріят — така підпора, яка загрожує її перевернути. Буржуазія виступала проти фєвдальної власности; хоча й фєвдальна, але все таки приватна власність на умови та засоби суспільного виробництва, задля чого виступ проти фєвдальної власности легко може перетворитися у виступ проти всякої власности, значить і проти власности капіталістичної. З початку клясовий інстинкт, а далі й клясова свідомість приму-

сили буржуазію в своїх витівках на фєвдальні стосунки заховувати деяку „мірку“, певну „тактовність“; відірвана від панівних кляс специфічними особливостями фєвдальної експлуатації, яка відмінна від її, капіталістичної експлуатації, буржуазія об'єдналася з цими клясами на ґрунті спільних, власницьких інтересів¹⁾. Така клясова природа буржуазії в добу пролетарських революцій. Лівими революційними фразами буржуазна демократія заглушувала, прикривала від народніх мас своє братання з дідичами, з аристократами. Австрійська, зокрема польська буржуазія в Галичині не думала ламати до кінця стаду фєвдальну державну машину. На місцях же було залишено старих губернаторів: Тунів, Стадіонів, старих салдафонів: Віндішґреців, Гаммерштадтів, Радецьких, Ауерсперґів, які зовсім не заховували того, що поки слухняна армія у їхніх руках, революції особливо боятися—нічого. Воно так і сталося.

Такий стан річей аристократія уясняла собі гаразд. Вона розуміла, що наполягати зараз на своїх старих позиціях — небезпечно, а тому треба йти на деякі поступки, на угоду з буржуазією. Але тих поступок, по змозі, повинно бути якнайменше. І дипломатична втеча „ображеного“ монарха Нандля²⁾ з Відня до Інсбруку, до „своїх коханих тірольців“ і рішучий наступ армії Радецького в Льомбардії і замасковані симпатії цісарського двору до південних слов'ян та генерала-бандита Еллагича і створення при губернаторові Галичини Стадіоні „Beirat'у“ — прибічної ради, склад якої був виразно реакційний, аристократичний, і створення національного комітету в Чехії, — все це було тим солідним пужалом, яке дуже впливало на податливість буржуазії австрійської, зокрема польської. Таким пужалом у руках реакції була й ідея скликати загально-слов'янський конгрес

1) Ф. Енгельс: „Революція й контрреволюція в Німеччині“, стор. 5, Москва, 1923 р.

2) Здрібніле — Фердінанд.

та створити австрійсько-слов'янську монархію; крім цього, це пужало другим кінцем повинно було повертатися й проти надмірних апетитів буржуазії німецької з-під заборона Гогенцолернів.

13 квітня польська патріотично-демократична партія створила тимчасовий комітет до якого покликала 22-х мужів довір'я; цей комітет назвав себе Народною Радою, „яка одиноко компетентна репрезентувати польські справи в Австрії“; 2-го травня (тільки!) в залі консисторського збору при катедральній церкві, русини створили Головну Руську Раду, яка також проголосила, що лише вона „одиноко компетентна репрезентувати українські інтереси в Австрії“.

Як склалися національні стосунки в Галичині в цей період? Польські демократи в своїй політичній програмі національної проблеми не торкалися; вони виходили з того, що майбутня Польща, від моря до моря, повинна бути не тільки для поляків, але й польська; за українцями Галичини поляки не визнавали права на національну окремішність, мало того вони взагалі не визнавали українців за окрему націю. Вже в першій своїй петиції до цісаря, польські патріоти ні словом не згадують про українців — бо, мовляв, в Галичині, української проблеми немає, „а винайшов її цей новий Колумб, губернатор Стадіон при допомозі святоюрців“.

„Русини й поляки не з'являються окремими племенними галузями; заперечувати це може хіба той, хто зовсім не знає історії. Поляк і русин, в розумінні, в якому тих назов у нашій країні вживає простий нарід, означає людей різного релігійного обрядку... На всьому просторі країни, яку заселили та й зараз заселяють слов'яни, не було племенної галузі — руської (української—М. Н.), не було народу руського, а були гнобителі слов'ян, були завойовники, що звались Руссю та Руриками й вживали скандинавської мови“ („Народний дневник“, ч. 2, 25. III-48 р. — орган конст-ий). „Народе польський! (це до українців—М. Н.) Яка б не була ріж-

ниця в твоїй мові, яка б не була ріжниця в релігійних обрядах, ти завжди один і той же польський нарід, бо в тебе одна, спільна батьківщина“ (там само ч. 3, 27. III). „Поляки й русини не є потомки двох різних племенних груп: польської й руської (т. т. української — М. Н.), а є одноплеменці“ (там само ч. 57). „Охота роз'єднати русинів та поляків зараз так смішна, — як смішні чудернацькі намагання роз'єднати баварців та бранденбурців, переконуючи їх, що вони не німці“ („Поступ“ ч. 10, 9. V-48 р. — орг. Демокр-ий) „Брати русини! Закидаєте нашим адресам від 10 березня та 6 квітня, які ми подали до цісаря, що немовто там зовсім нічого не сказано про домагання дня народности руської... вираз „народність польська“ вміщує всі домагання та потреби, на які однакове право має й плем'я руське й плем'я польське“ (з відозви Н. Р. до Русинів 10. 1V-48 р.). „В своєму адресі поляки обняли все населення Галичини, не допускаючи навіть думки, аби поміж ними та русинами була якась ріжниця“ („Поступ“, ч. 10—9. V-48 р.). „Ми найближчі групи одного слов'янського племені, однієї віри, однієї матері діти; на протязі п'ятьох віків нас зв'язала спільна доля й недоля, спільний гніт після розділу нашої народности, спільне терпіння, а зараз спільна воля й спільні надії“ (з відозви Н. Р. до русинів — „Газета Народня“, ч. 15. 9. V-48 р.) ¹⁾. Тих цитат з тодішньої преси досить, щоб виявити погляди польських буржуазно-демократичних партій на національне питання в Галичині. Польська буржуазія рішуче виступила за повну денаціоналізацію української нації в Галичині. Звичайно, поляки, заперечуючи те, що існує, що вже стає по другий бік барикади й там перетворюється в реальну силу — допускали величезну хибу в своїй революційній тактиці. Поляки

¹⁾ Цитати взято із „Зап. Н. Т. Ш.“ том 129 ст. Д-ра Ів. Брика: „Слов'янський конгрес у Празі 1848 р. і українська справа“, стор. 163.

прийняли своє бажання за дійсність і ясна річ, така тактика, навіть за відсутності інших „підводних каменів“ у революції, ледве чи могла мати успіх. І цілкомі слушно висміюючи такі польські твердження, українці пропонували полякам стати українцями, раз поміж українцями й поляками національної ріжниць немає, а є ріжниця лише в релігійних обрядах. Безперечно, таке засадничо неправильне твердження поляків дало дуже сильного козиря й без цього реакційній Г. Р. Р. і Стадіонові; якщо український селянин ще не розібрався глибше в хаотичному стані стосунків в Австрії 1848 р., то за свою прадідівську мову він все таки тримався цупко.

Деякі історики виправдують цю тактику поляків тим, що коли б поляки визнали українську націю в Галичині, вони мусили б також визнати за справедливі домагання українців поділити Галичину на українську й польську; цього вимагала б послідовність, а це призвело б до того, що відрізало б штаб польського революційного руху — Львів від його армії — Західньої Галичини, тобто призвело б саме до того, чого бажала собі реакція; не залишилося нічого іншого, як з двох лих вибрати лихо менше, яке все таки ще давало деякі шанси на виграш.

Як же реагувала на це все Головна Руська Рада? Про напрям її роботи говорить за себе її склад. На голову ради обрано єписк. Яхимовича, на його заступників: Куземського (майбутнього єписк. Холмщини) та Ів. Борискевича, власника кількох будинків у Львові; решта: переважно духівництво — „свято-юрські“ каноніки та кілька представників українського міщанства. Уніятське вище й середнє духівництво (єпископи, прелати, каноніки, декани тощо), яке володіло величезними ділянками землі в Галичині „самовизначилося“ з першого дня революції; про яке відродження нації міг думати лідер ради, барон — єпископ Яхимович, який ще так недавно літературну працю галицької „трійки“ (М. Шаш-

кевич, Я. Головацький, Ів. Вагилевич) розглядав як політичний бунт? Про яке відродження української нації міг думати М. Куземський, який також, як і Яхимович, був членом стадіоновського „Vcirat'y"? Це духівництво з жахом дивилося на революцію, яка проти волі її буржуазних ватажків, кожний день загрозувала вилитися у всенародній гнів проти всіх експлуататорів; це духівництво з таким же жахом дивилось й на роботу польських демократів, які в майбутній Польщі не приділили йому того впливу на державну політику, що воно його мало в Австрії, які несли з собою до Східної Галичини латинізацію уніятського селянства, тобто робили уніятське духівництво зайвим. Нижче духівництво, залежно в своїй масі від коляторів — польських дідичів (за австрійськими законами духівників наділяли парафіями дідичі — власники сіл, яке право називалося правом коляції), а також залежне від уряду (світські духівники вважалися в Австрії за державних урядовців й отримували платню з т. зв. релігійного фонду) виконувало волю династії й своїх вищих „пастирів“. Туди ж пішло й українське міщанство; не маючи нічого проти деяких змін у державній системі, воно не наважувалося на самостійний виступ проти польського буржуа; спекулюючи на релігійному фанатизмі селянства, це міщанство прикрило свої клясові інтереси прапором боротьби за грецьку віру й у своїй масі „самовизначилося“ хутко: на перший день революції воно стало в один фронт зі своїми пастирями, на бік контр-революції, капітулюючи перед реакцією без будь-яких застережень. Так сплелися 1848 р. інтереси династії з інтересами нових „тірольців“ сходу українського духівництва й міщанства, яким припало стати на чолі української визвольної боротьби в Галичині.

Свою програму ці „представники“ українського народу виклали: 1) в першій петиції до цісаря 19 квітня 1848 р., 2) у відозві „до руського народу“ з нагоди заснування Головної Руської Ради з 10 травня 1848 р.

та 3) в петиції до цісаря 9 червня 1848 р. Перші два документи виставляють такі засадничі вимоги: 1) українська мова в школах, урядах, законодатних актах, 2) доступність державної служби для українців; 3) зрівняння в правах уніятського духівництва з духівництвом польським. На щось більше Г. Р. Р., побоюючись і тіні підозріння в нельояльності до династії, спромогтися не могла. Саме за тих причин, (мовляв, допустили глупство — треба мерщій виправити), творці програми дуже хутко відмовилися й від мовних домагань: під кінець 1848 р. вони внесли петицію до цісаря „щоб у східно-галицьких гімназіях... до того часу, поки дозріє мова руська, викладовою мовою була мова.. німецька“¹⁾, й цісар вчинив їхню волю. Програма, достойна її творців, ясна річ, відповідала інтересам лише дрібного українського міщанства й духівництва. Зате в програмі ні словечком незгадується про інтереси тих, кого взялася репрезентувати Г. Р. Р.— про селянство. Затримання панщизняних стосунків й на майбутнє, було таке ясне для Г. Р. Р., що вона навіть не вважала за потрібне спинятися на цій справі в своїй петиції від 19 квітня; з тим більшим здивуванням вона зустріла цісарського декрета з 25 квітня 1848 р.— про скасування панщини в Галичині. Але... „цісар скасував— значить — так може й треба“!

Несподіване, „даремне“ скасування панщини в Галичині (в інших австрійських провінціях панщину скасовано значно пізніше) й то цісарським рескриптом, через голову зацікавлених у цьому галицьких дідичів, було першим практичним висновком з угодовської політики польських патріотів. Цей акт тим більше був несподіванкою, бо ще кілька днів тому Стадіон своїм окремим розпорядженням дарування панщини в Галичині робив для дідичів майже неможливим. „Кожний власник маєтностей — писав Стадіон,— що хоче своїм

¹⁾ Feldmann; „Stronnictwa“... там само, стор. 322; II.

підданим дарувати панщину безплатно, повинен поперед усього в дотичному циркуловому уряді виказатись правовими доводами на те, що він необмежений власник маєтності, що він має право свobodно розпоряджатися своїм майном й що це майно вільне від боргів (знайти польського шляхтича, що не мав би боргів — не легка справа. М. Н.) Якщо він ось так доведе своє право дарувати, він повинен скласти право-сильний документ й в ньому ясно та виразно зазначити що дарує панщину безумовно (курс. — М. Н.), а права, що їх дотепер мали селяни до свого пана (право пасти в панських лісах, брати з них паливо тощо) через цю даремщину аж ніяк змінені або зменшені не будуть. Якщо дідич заявить, що хоче дарувати панщину під певними умовами й застереженнями, через що дотеперішні права підданих були би змінені або зменшені, або на підданих було б наложено нові повинності то це не буде даровизна й може мати місце лише за згодою не лиш пана, але й підданих¹⁾. Ось так використовуючи боязку політику польських патріотів, що гаяли час на християнські проповіді для сумління дідичів пропекучу потребу дарувати селянам панщину, віденський уряд Пілеродорфа, який уже подав одну руку реакції, актом — хочай не конституційним скасуванням панщини в Галичині вдало зашикував польських патріотів і перервав останню нитку, яка ще зв'язувала їхню політичну програму з інтересами селянства. Маневр себе виправдав: реакція перетягнула галицького селянина на свій бік, який відтепер нетерпляче чекав нагоди показати цісареві свою вдячність. „Зрада, ганебна зрада! — писав один польський патріот до свого друга. — Уряд видав патент, в якому зі свого боку проголошує скасування панщини за винагородою власників з державної каси. Антим (Нікорович — дідич м. Грималова. М. Н.) велить написати тобі, аби ти якнайскоріш, не зволі-

¹⁾ Д-р Ів. Франко: „Панщина“... там само стор. 158.

каючи, проголосив дарування панщини від його імені, аби випередити урядове проголошення. До цієї думки старайся схилити всіх сусідів... Патента вже надруковано. Сьогодні о 5 год. піде численна депутація до Стадіона, аби стримав публікацію цього патента“.¹⁾

Друга річ, що проголошуючи дарування панщини цісар просто збрехав, що панщину скасовується коштом держави, бо коли вщухли революційні бурі 1848 р. галицькому селянству за це „дарування“ наказано сплатити кілька мільйонів фльоринів!

Не можна не звернути уваги на вступ до відозви Г. Р. Р. з 10 травня 1848 р. Там говорить про те, що „галицькі русини належать до одного великого руського (українського) народу, який нараховує 15 мільйонів“ тобто до українців, що живуть в Росії. Цій декларації буржуазні українські історики надають великого значіння, мовляв, дивіться, як глибоко вже 1848 р. пустила коріння національна свідомість галицької інтелігенції. Але живі діла рук цієї інтелігенції й 1848 р. й пізніше, ставлять під сумнів щирість українського „патріотизму“. Гола політична декларація, без будь-яких конкретних, політичних висновків з неї, до нічого не зобов'язує, це порожній звук; а у відозві немає вимоги української державности й взагалі немає жодної вимоги політичного характеру. Цілком правдоподібна думка деяких польських істориків, що ця декларація придалася діячам Г. Р. Р. лише на те, щоб якнебудь розсіяти у Відні вперті чутки про симпатії діячів Г. Р. Р. до Петербургу; це стверджується ще й тим, що дійсно незабаром після 1848 р. багато колишніх діячів Г. Р. Р. поспішно перекочувало до „погодінської колонії в Галичині“, до табору чорносотенного москвофільства.

В петиції Г. Р. Р. з 9 червня 1848 р. поставлено питання поділу Галичини на дві провінції: українську й

¹⁾ „Зап. Н. Т. Ш. Том 87., стор. 106.; також: М. Бах: „Історія австрійської революції 1848 р., стор. 206, вид. 2-ге 1923 р.

польську; прикриваючись мовними інтересами, український міщанин намагався паралізувати таким чином польського конкурента, який дедалі більше завойовував східньо-галицький ринок та розбити польський буржуазно-демократичний фронт, відрізавши Львів — його штаб, від польської частини Галичини. „Русини вимагають поділу Галичини — писала Г. Р. Р. у меморіялі до міністерства внутрішніх справ 17 липня 1848 р. — не лише на цій підставі, що конституція визнає національну самостійність, але ще більше тому, *аби звільнити себе від політичною впливу з польського боку* (курс.— М. Н.), на що є чимало доводів, починаючи від 1831 р., що приносить лиш нещастя — та щоб спокійно й без перешкод користати зі своїх національних прав для національного розвитку“. І далі: „таким чином русини, *вільні й забезпечені від своїх неприхильних політичних впливів, а також від усіх спокус, тим більше будуть старатись дати дальші докази своєї незрушимої вірності й прихильності до високою престолу..* і т. д. (курс.— М. Н. 1)). Ці рутенці готові були пожертвувати всяким прогресом, бо польський буржуа все таки був носієм історичного розвитку, носієм вищої тоді культури, лиш би стримати колесо революції, врятувати рештки династії та свої з трудом набиті, гаманці. Але наївні рутенці! З думкою поділу Галичини носився Метерніх ще до революції 1848 р. без рутенських петицій і меморіялів. 27 лютого 1847 р. віденський уряд, щоб послабити польський революційний фронт, вже було віддав розпорядження поділити Галичину, але стримав виконання цього розпорядження, бо воно ламало випробований метерніховський принцип: свари й пануй (мовляв, Метерніх, забувся, сам себе не пізнав!).

Але було б неправильно думати, що українська інтелігенція в Галичині 1848 р. уся групувалася лише в

1) Д-р К. Левицький: „Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914 р.“ стор. 28—30, І. Львів, 1926 р.

австрійсько-українській партії; незначна групка демократичної інтелігенції, речником якої був В. Подолинський, автор „*Slowa przestrogi*“, пробувала орієнтуватися то на власні сили, під гаслами самостійної, незалежної, соборної України, то на федеративну, демократичну, польсько-українську республіку; були тут й батьки майбутнього москвофільства; та ці політичні угруповання жодної активності не виявляли й будь-якого впливу на політику Г. Р. Р., де всевладно порядкувала австрійська партія, не мали; це були лише зародки партій, що виступили на політичний кін значно пізніше.

За таких умов австрійсько-українська партія вітала ідею скликання слов'янського конгресу, який, на думку його ініціаторів, повинен був стати за громозвід для революції й врятувати хоча б уламки бюрократичної монархії.

IV

20 квітня 1848 р. у „Народніх хорватських, далмацьких та словенських новинах“ з'явилася стаття хорвата Ів. Кукулевича, в якій він, вказавши на небезпеку, що загрожує слов'янам з боку угорців і німців, звернувся із закликом до всіх слов'ян — скликати в найкоротшому часі слов'янський з'їзд, який згуртувавшись біля габсбурзької династії, протиділав би заборчій політиці німців і угорців. Ця стаття скоро знайшла відгомін серед чехів, які в той час широко розвинули акцію против виборів до франкфуртського парламенту, витвором чого було створення в Празі т. зв. „Слов'янської Липи“; ця організація ставила собі за мету боронити національну рівноправність, наладати зв'язки з іншими слов'янськими націями, а також, у противагу франкфуртському парламентові — організувати слов'янський контр-парламент. 30 квітня створено підготовний комітет на чолі з губернатором Чехії графом Туном,

а вже 1 травня цей комітет звернувся до слов'ян із таким закликом:

„Брати Слов'яни! Хто з вас не згадує з жалем нашого минулого? Кому не відомо, що те, що ми перетерпіли, сталося із-за відсутности в нас свідомости, із-за нашої розірваности, із-за відірваности брат від брата? Після многих віків, за яких ми забули друг друга, за яких на наші голови впало стільки горя, ми прийшли до свідомости того, що ми єдині, що ми брати. Настав час, який звільнив народи, знявши з них ярмо, під тягарем якого вони стогнали. Цей час у деякій мірі звільнив і нас від гніту, і ми повинні заявити зараз те, що ми довго відчували, обдумати те, що для нас корисне та прийняти рішення. Європейські народи починають приходити до свідомости, об'єднуються. Німці задля свого об'єднання скликали до Франкфурту парламент, який поставив вимогу, аби австрійська монархія відмовилась від своєї суверенности — оскільки це потрібне буде для єдинства Німеччини, аби монархія з усіма землями, крім Венгрії, увійшла до складу нової, німецької імперії.

Такий крок знищив би не лиш єдинство Австрії, але й усю справу з'єднання слов'янських племен та їх самостійність, що безперечно наразило б на небезпеку і їхню національність. На нас падає обов'язок нужно захищати наше найвище благо; назрів час, коли ми, слов'яни, також повинні прийти поміж собою до згоди, та з'єднати наші думки. Отож, йдучи радісно на зустріч многочисленим побажанням, що їх нам заявлено з многих слов'янських земель, ми вважаємо за наш обов'язок закликати всіх слов'ян австрійської монархії й зокрема всіх осіб, що мають довір'я у свого народу та віддані нашій спільній справі, зібратися 31 травня ц. р. в старинній, слов'янській Празі й тут спільно обміркувати все, що потрібне для добра нашої нації та що нам дальше в сучасний важливий момент робити. Інші слов'яни, що проживають поза нашою монар-

хією, будуть бажаними гістями, якщо вони побажають вшанувати нас своєю присутністю“.

Заклик цей, як видно з його змісту, мав досить загальний, туманний характер; не хотілося ініціаторам конгресу зразу відкрити своє реакційне обличчя; вони прикрили його голосними фразами про народню волю, про слов'янське братерство, белькотінням про якесь найвище народне благо тощо. Крім того, чехам дуже хотілося притягти на цей конгрес поляків, які, не оглядаючись на інших слов'ян, вели самостійну політику й дійсно могли стати за солідну перешкоду на шляху до створення слов'янсько-австрійської держави. На беззмістовній редакції заклику особливо наполягав польський діяч В. Гржибовський, зовсім не заховуючи того, що надто австрофільський тон заклику—поляків від конгресу відштовхне, стане за „привід до війни“ поміж поляками й чехами. Але інсбруцька камарилья не такого поклику сподівалась; їй хотілося показати „невдячним віденцям“, що цісарський двір може обійтися поки що й без Відня, що ще є Прага, яка згідна прийняти до себе ображеного монарха, що є ще в Австрії слов'яни, які однаково ненавидять і німецьку, і Угорську, і польську революцію, які готові боротися „за порядок“. І губ. Тунові чимало з Інсбруку влетіло за такий стриманий тон заклику. Хазяїн поставив своїх слуг на їхнє місце. І те, що дотепер штучно замазувалося, виплило наверх; хай краще й без поляків, лиш би виправдати хазяйське довір'я; 5 травня підготовний комітет проголосив такі основи, на яких стоятиме майбутній конгрес:

„1. Ми заявляємо відкрито й врочисто, що ми вирішили твердо й беззмінно заховати стару непохитну вірність довговічній, що править на конституційних начатках габсбурзько-льотаринзькій династії та забезпечувати всіма засобами, що є в нашому розпорядженні, цілість і суверенність Австрійської імперії. Всі підозріння, які могли б висказувати наші недруги, докори в якомусь

сепаратизмі, панславізмі, русизмі й як там це ще називається, ми адресуємо туди, звідкіля вони прийшли, тобто в область брехні та наклепів. 2. Поруч з цим ми також врочисто заявляємо, що в наші задачі ніколи не входило та й не входить порушення прав або гноблення неслов'янських націй й що наші стремління ми скеровуємо виключно на те, аби вибороти потрібне визнання та практичне здійснення для принципу повної рівноправності всіх національностей в Австрійській імперії. 3. І нарешті, ми заявляємо, що за вищезгаданим принципом ми вирішили домагатися для наших націй в повному обсязі належних їм прав у галузі народного й державного життя, берегти їх та захищати від усякого втручання, від кого б воно не виходило; таким чином в основі запроєктованого нами слов'янського конгресу не лежить будь-який інший мотив окрім бажання шляхом дружної згоди роз'єднаних слов'янських племен досягти згаданої вище священної для нас мети й то зовсім безпечним й мирним шляхом. Оскільки нашу національну самостійність та єдність обумовлено зберіганням цілості та суверенності Австрійської імперії, то зрозуміло, що ця вся справа своїм змістом має оборонний характер й не таїть у собі нічого, що могло б в будь-якій мірі хвилювати наших чесних та свободолюбих співгромадян неслов'янського племені“.

Як видно, ініціатори скликання конгресу пройшли добру муштру у Метерніха; наче той злодій, що втікаючи кричить: держіть злодія, вони по-фарисейському усі обвинувачення в панславізмі, в русизмі, в замахові на здобуті свободи і т. н. називають брехнею та наклепами. А що ж в умовах революції 1848 р. визначало суверенність Австрійської імперії, непохитна вірність тій династії, яка нацьковувала на угорців південних слов'ян, яка готувала для поляків у Галичині українську Вандею, яка послала до Льомбардії армію Радецького, щоб задушити визвольну боротьбу італійців? Це були гасла наскрізь реакційні, проти революції. Та проте, про кля-

сову природу тих вірнопідданих молодчиків найкраще свідчить їх соціальний стан: більшість підписаних під закликом—це колишнє чеське лицарство; шляхта, з цісарським намісником Чехії гр. Туном на чолі.

Заклик було розіслано всім австрійським слов'янам, куди також задля особистої агітації в справі конгресу роз'їхалися й деякі з ініціаторів конгресу. До Галичини виїхав К. Гавлічек. Такий заклик дістав від В. Ганки і О. Стороженко, що мав зв'язки з деякими чеськими панславістами: але Стороженко, раніш ніж їхати на конгрес, запитав (!) про це варшавського намісника, який усю справу переслав до Петербургу, а там поставили резолюцію: „на листа не відповідати“.

12 травня обговорювано заклик на засіданні Г. Р. Р. але остаточного вирішення ухвалено не було; засідання відкладено для з'ясування, на всякий випадок, у пана губернатора, що це таке за конгрес, чи не халепта це яка, як ставиться до нього уряд й що в зв'язку з тим прикаже русинам пан губернатор... На наступному таємному засіданні, 17 травня, Г. Р. Р. заклик схвалила, вирішила взяти участь в конгресі та вибрала трьох делегатів на конгрес: Ів. Борисикевича, Гр. Гинилевича й Ол. Заклинського (два останні—попи). „Задля того — читаємо в протоколах Г. Р. Р. — що там мають зібратися делегати від усіх слов'янських народів, що замешкують австрійську державу, для наради над їх спільними потребами, а наш нарід руський іншим слов'янським народам мало знаний і дотепер чужоземці то за частину польського то за частину російського народу справедливо його вважають, та щоб недруги руської справи, які також поїдуть на цей собор з Галичини, там не представили нас інакше, як цього правда вимагає, Головна Руська Рада визнала за потрібне, аби й нам Русинам перед іншими слов'янами виступити як нарід та послати на цей собор делегатів“.

Там же для делегатів складено і повноважність, яку за її рідкістю подаю в цілості: „Браття Слов'яни! Радісно

ми жителі землі галицької, руського племені, прийняли Ваш поклик на собор слов'ян у стародавній, чеській Празі. Щиро подаємо Вам руку для спільної справи, нашої пригніченої поділами й нещастям слов'янської батьківщини. Може найбільше всіх перетерпили ми, русини; бо із-за нещасливої нашої долі ми не можемо так як інші слов'яни похвалитись достаточним письменством, мова наша занепала, то й чимраз більше занепадає, а рід наш ще й зараз в сумному стані матеріальних й духовних злиднів. Аж тепер засяяло нам ясне сонце волі, ми прокинулись до нового життя та й почали ogrіватись щасливою думкою в цій чудовій надії, що й ми тепер після тяжких митарств з хісном піднімемо дорогу нам нашу руську народність. Але, як і Ви, брати, так і ми, хочемо підносити народні сили та розвивати волю й щастя нашого народу в злуці з австрійською державою. Ми розуміємо, що не досягнути нам нашої мети та не захистити себе від небажаних для нас обставин, якщо відокремлятьсемо від інших слов'янських народів. Задля того, братя слов'яни держави австрійської, і ми бажаємо з'єднатися та домоворитися з Вами на празькому соборі й посилаємо від нашої ради руської шановних її членів: Івана Борисикевича — заступця голови ради, Грицька Гинилевича — доктора богослов'я та Олексу Заклинського — академіка львівського аби з Вами разом радилися над усім, що потрібне для добра слов'янських народів, та як нам далше поступати в цей важливий для нашого відродження час. Тим нашим делегатам даємо повновласть на всі дії, що не суперечать цілості австрійської держави та виявленій з нашого боку вірності до великодержавної габсбурзької династії, нашим конституційним свободам та дорогій нам завжди народності нашій, а Вас просимо — прийняти їх радо та при Ваших народах, в яких будете керуватись справедливістю та братньою любов'ю й про нашу долю любезно подумати. Львів, дня 21 травня 1848 р. Від Ради народної руської: Мих. Куземський — перший

заступець голови, Фед. Леонтович — секретар ради, Йос. Брилиський — академік, Юл. Вислобоцький — член ставропигійського інституту та руської народньої ради“¹⁾).

За інструкцію для делегатів мав бути загаданий уже вище заклик Ради, що його було оголошено 10 травня з нагоди заснування Ради. Заклик цей, крім декларативної частини, де говорилося про те, що галицькі українці є частина тих українців, які живуть у Росії, формулював програму діяльності Ради та її вимоги. Приводимо найважливіші пункти заклику:

„Першим нашим обов'язком буде берегти віру та добитись рівних прав з правами інших обрядків для нашого обрядку, для нашої церкви та наших духовних;

„Розвивати та підносити нашу народність у всіх її напрямках: вдосконаленням нашої мови, заведенням її в школах нижчих та вищих, виданням газет, листуванням з нашими та іншими слов'янськими письменниками, виданням гарних і корисних книжок руською мовою та добиватись мемо нашу мову поставити в установах публічних і т. д. на рівні з іншими;

„Охоронятимемо наші конституційні права, виявлятимемо потреби нашого народу та добиватись мемо конституційним шляхом поліпшення нашого життя.

„Про це все вас, братя русини, ставимо до відома та взиваємо вас, заховати надалі, як і дотепер, непохитне довір'я до нашого найяснішого цісаря й короля конституційного Фердинанда і в тому глибокому переконанні, що під могутнім заступництвом Австрії права наші та народність наша можуть розвернути свою силу та укріпитись“.

Перед від'їздом до Праги делегація мала нараду з губернатором Стадіоном, який, схваливши її склад, написав рекомендаційного листа до чеського намісника Туна й особливо підкреслив, що ці саме делегати є правдиві представники українського народу в Галичині.

¹⁾ Д-р. Ів. Брик: „Слов'янський конгрес“... там само, стор. 179.

Українські делегати, ці нові „тірольці сходу“ прибули до Праги 29 травня.

Незалежно від Г. Р. Р. запрошення на конгрес дістав також і Я. Головацький від К. Запа; діставши листа Головацький розвинув серед духівництва на Покуті досить широку агітацію на користь конгресу й навіть було вибрано за делегата Т. Вірського, але Вірський на конгрес з невідомих нам причин не поїхав. Дуже ймовірно, що до цієї справи приклали руку „святоюрці“ й просто не дозволили йому відлучитися від парафії, мовляв, як же це, вибрали через голову Г. Р. Р. це ж початок бунту против Г. Р. Р.! Можливо, що кандидатура Вірського не підійшла до смаку Г. Р. Р. і як надто ліберальна кандидатура; на це натякає між іншим Йосафат Кобринський в одному з своїх листів до Я. Головацького, де він висловлює сумнів, немовто Вірський не поїхав на конгрес за намовою поляків („...Вірський либонь заангажувавсь до них“...) тобто, що Вірський стояв близько до справ польських, симпатизував польському рухові.

Як же ставилися до слов'янського конгресу поляки? Революція 1848 р. не заскочила несподівано польських демократів; в революцію вони вступили з підшліфованою політичною програмою — відбудови незалежної буржуазно-демократичної Польщі в границях 1772 р. Особливо жваву діяльність розгорнули поляки, користаючи з німецьких симпатій до ідеї незалежної Польщі, в Познані; польські демократи навіть заходилися було біля організації польських легіонів, створюючи в Познані базу для майбутньої війни з Росією. Але в міру поглиблення революції в Німеччині, революційний запал німецької буржуазії остигав: вчорашній спільник—пролетаріят що далі, то більше загрожував узяти провід революцією до своїх рук і повести далі революцію під своїми, пролетарськими гаслами. Тому вже на перших тижнях революції всю свою політику німецька буржуазія скеровує на те, щоб спинити колесо революції та

не дати їй поглибитися. А війна з Росією, заради польської справи, для німецької буржуазії могла закінчитися катастрофічно, бо війна безперечно викликала б нові струмені революційного ентузіазму, який своєю чергою безумовно поставив би біля керма революції радикальні елементи; саме ось цього й найбільше боявся німецький буржуа типу Кампфгавзена. Тут і лежать причини, чому так хутко німецька буржуазія „розлюбила“ польську справу й навіть силою розігнала щойно зорганізовані польські легіони. Тепер для польських демократів стало зрозуміло, що на Німеччину покладатися вже нічого. Залишилася ще одна надія, це—заплутаність, хаос політичних стосунків в Австрії. І з цього часу польські демократи пірнули з головою у вірі політичних комбінацій в Австрії. Для цього у них був гарний ґрунт в Галичині, де польська політична думка глибоко вже пустила коріння, де українська національна свідомість щойно почала пускати де-не-де перші паростки, а тому особливої небезпеки для польської справи покищо не являла, для цього був гарний ґрунт і з боку угорців, що їх з поляками з'єднувала спільна визвольна боротьба.

Поляки здавали собі справу з того, що слов'янський конгрес це не лише контр-парлямент проти Франкфурту але й таран проти революції і німецької, і угорської, і проти ідеї відбудови незалежної Польщі. Адже ініціатори цього конгресу деклярували в закликові, що вони вирішили „твердо і беззмінно всіми засобами, що є в їх розпорядженні, забезпечити цілість й суверенність Австрійської імперії“, тобто, що вони проти відірвання від Австрійської імперії тої чи тої її провінції, а це ж суперечило програмі польських демократів, бо ці добивалися відбудови Польщі в границях 1772 р., тобто такої Польщі, до складу якої входила б і Галичина. Зрозумілі побоювання В. Гржибовського, про якого вже згадувалося вище, коли він попереджував чехів, що надто австрофільський характер заклику може настрен-

чити поляків проти конгресу. Таким чином поміж конгресом і поляками лежало глибоке провалля і вся польська громадскість лиш за дуже незначними винятками ¹⁾ висловлювалася проти конгресу. Але незгоди — незгодами, а політика — політикою! Не були б політиками польські діячі, якби вони дозволили розвиватися подіям своїм натуральним ходом; вони вирішили все таки взяти участь у конгресі, неофіційно, хоча б через підставних осіб, щоб 1) використати конгрес як трибуну для польської справи, 2) якщо перше не вдасться, вносити заплутаність у справи конгресу й таким чином гальмувати його шкідливу з їх точки зору роботу, 3) протидіяти на конгресі акції українців, які не ховалися з тим, що вони їдуть на конгрес по ухвалу про поділ Галичини. В зв'язку з тим галицькі поляки вислали до Праги досить чисельну делегацію від т. зв. „Руського Собору“. Щоб якнебудь паралізувати перед зовнішнім світом акцію українців, поляки створили 23 травня 1848 р. окремий комітет т. зв. „Руський Собор“; до складу цього комітету входили спольщені потомки колишнього українського великопанства, дідичів, князів тощо й спольщена за останні роки українська інтелігенція з відомим уже Каспром Ценглевичем на чолі. Звичайно, це була наскрізь польонофільська організація, за спиною якої стояли польські націоналісти. Фактично ця організація ставила собі за мету поборювати намагання українців, роздвоювати галицьку людність на польську й українську, паралізувати акцію Г. Р. Р., доводити світові *по-українськи*, що в Галичині жодних українців нема, що вони лише штучний витвір Метерніховської системи та графа Стадіона, що весь український рух — це штучний рух і т. д. 8 червня цей „Собор“ видав навіть окремого заклика до „братів Русинів“, в якому він, виклавши щойно наведену програму, рішуче протестував

¹⁾ Поляки краківські і з Познані ставилися до слов'янського конгресу трохи інакше.

проти закликів Г. Р. Р. Цей „Собор“ випускав свою газетку „Дневник руський“ під редакцією спольщеного вже тоді члена української літературної трійки — Ів. Вагилевича. „Рада Народня — пише Зем'ялковський у своїх спогадах — видячи, що „святоюрці“ збираються на Празький конгрес, вирішила також послати зі свого боку представників, але без окремої повновасти, а як осіб приватних, аби не дати рутенцям свобідного поля до брехні, якою вони славилися з самого початку своєї діяльності. Тому то й вислано дійсних русинів, вірних своїй спільній батьківщині, аби тим краще виявити зраду „святоюрців“. Поїхали: Ценглевич, Евнарович, Добржанський, Хоєцький, Семинський, Савчинський, Стецький, Любомирський та ін., а від „святоюрців“: Заклинський, Борисикевич й Гинилевич“. ¹⁾)

V

Чимало клопоту мали чехи з цими делегаціями від Галичини; котра ж з них, так би мовити, законна, хто саме дійсно репрезентує галицьких українців? Після довгих дебатів вирішено, щоб обидві делегації злилися в одну, це й було проведено в життя. Обрано для справ українських комісію в такому складі: голова — кн. Сапіга, члени — Заклинський, Гинилевич, Борисикевич, граф Дідушицький та Стецький. Таких комісій було більше; кожна нація, що мала своїх представників на конгресі, мала свою окрему комісію. Побіч комісії української — була комісія польська в складі делегатів з Кракова та з Познані, які займали на конгресі дещо інше становище, ніж поляки з Східньої Галичини; ці комісії мали обмірковувати текст петиції до цісаря кожна з погляду інтересів своєї нації.

Основна робота конгресу проходила в його секціях, яких створено три: 1) чесько-словацьку, 2) південно-слов'янську та 3) польську-українську. Кожна секція вибирала зі свого складу по 16 делегатів для пленар-

¹⁾ Д-р Ів. Брик: „Слов'янський конгрес“... там само, стор. 186.

них засідань конгресу; для правосильности ухвал такого пленарного засідання треба було, щоб їх було ухвалено до пленарного засідання в усіх трьох секціях. 1 червня польсько-українська секція уконститувалася так: голова—К. Лібельт (з Познані), його заступник—Г. Гинилевич, секретар—А. Валевський, його заступник—О. Заклинський. 2 червня секціям подано проект програми робіт конгресу (автор проекту—Шафарік). Але перш, ніж перейти до роботи в польсько-українській секції, треба хоча б коротко спинитися на самій програмі робіт конгресу.

Вступ: Австрії загрожує небезпека розсіпатися на шматки; міністрам нема чого вірити—ім не вірить навіть сам монарх; і німці, і мадяри тягнуть Австрію в протилежні сторони, що загрожує цілості й єдності монархії; ми слов'яни, не можемо стояти осторонь від тих подій, ми повинні об'єднатися, на нас лежить обов'язок хоча й упав старий режим, з цього матеріялу, що ще залишився від старої монархії, побудувати нову, австро-слов'янську монархію, задля чого, щоб над тим порадитися й скликано цей конгрес. Конгрес повинен висловитися з приводу таких основних питань: 1) чи репрезентовані на конгресі нації за створення слов'янської федерації, а якщо так, то за яких умов. Проект висловлюється за федеративну державу лише в складі австрійських слов'ян; щождо неавстрійських слов'ян—проект пропонує конгресові—звернутися до їхніх урядів із закликом, щоб і там були врегульовані слов'янські стосунки в дусі бажаному для тих слов'ян, 2) чи постанови ф'ранкфуртського парламента мають правне значіння для будь-якої слов'янської частини в Австрії, а якщо не мають, то як супроти цього поводитися конгресові надалі. Проект висловлюється за рішучий протест проти будь-яких зазіхань ф'ранкфуртського парламента на ті австрійські провінції, що їх заселяють слов'яни; 3) чи постанови конгресу потребують для своєї правної сили санкції монарха. Проектовано—

ухвали конгресу переслати окремою депутацією до цісаря, який, погодивши їх з соймами поодиноких слов'янських провінцій, повинен їх затвердити, після чого ці ухвали вважатиметься за законні.

Але вже підчас обговорення програми робіт конгресу виявлено, що в питаннях загально-слов'янських не то, що немає одностайної думки, але мало хто про них і думає.

Та воно інакше й бути не могло; схристилися тут надто протилежні інтереси різних націй з різними економічними укладами, нації на різних ступнях культури від напівдиких сербів, хорватів і болгар, до чехів й поляків, що мали вже на той час досить високо розвинену культуру промислової епохи, нації, внутрішні, практичні стосунки яких, зовсім відсували на другорядне місце зовнішні інтереси, тобто інтереси абстрактного, загально-слов'янського. Південні слов'яни були зайняті приготуванням до майбутньої війни з угорцями й заходилися головно біля того, щоб конгрес зараз же, в першу чергу осудив угорців, та зараз же взявся за організування збройної помочі для південних слов'ян і, таким чином, стримав меч, що повис над південними слов'янами; Чехи, які з погляду культурного, якщо не лічити поляків, стояли тоді поміж слов'янами на першому місці, тягнули конгрес на свій бік, аби якнайскорше домогтися згоди конгресу на створення австрійсько-слов'янської монархії, в якій би, як слушно відзначає М. Бакунін у своїй „сповіді“, вже не їх гноблено, а вони гнобили інші слов'янські нації; українці з піною в роті накидалися на поляків й доводили конгресові, що він зараз же повинен висловитися за поділ Галичини та за створення в Галичині окремого, українського сойму; галицькі поляки, які з панславізмом нічого спільного не мали, тим більше не були зацікавлені в успішності робіт конгресу, а М. Бакунін нагадував цю жалюгідну квочку, яка „в рознуці бігає по березі ріки, дивлячись, як її молоді качата все далі й далі відпли-

вають від берега, кудись, до якоїсь чужої стихії, куди вона за ними піти не може“...

Та крім такого різнобою в справах національних, на конгресі було чимало й політичних, принципових відтінків. Були тут ідеологи реакційного наскрізь панславизму: Паляцькі й наші рідні русини, які чіплялися за збереження за всяку ціну хоча б тих уламків, що ще залишилися від старої Австрії¹⁾; були тут і „демократи“ з табору Шафаріка, які верх демократії вбачили в старому слов'янстві, в сільських громадах, з їх „миром“, пов'язаних з собою чимсь вищим — слов'янським; були тут поляки з програмою буржуазно-демократичної революції, які й слухати не хотіли про вороже ставлення конгресу до угорців та про створення якоїсь австрійсько-слов'янської держави; був тут і „революційний“ панславіст М. Бакунін, який мав свою окрему теорію про історичні шляхи розвитку слов'янства й рішуче висловлювався за повний розгром Австрійської імперії. Лиш після бурхливих, дводенних нарад було ухвалено на чеській і південно-слов'янській секції внесено Шафаріком і гаряче підтриману Паляцьким резолюцію такого загального змісту: „Зібрані депутати всіх слов'янських громад і народів усієї Австрії, включаючи й краї венгерської корони, закладають на підставі конституційних свобод союз, аби відстоювати свою національність у повному розумінні цього слова в тому разі, коли слов'янські народи вже користують зі своїх національних прав та вибороти їх там, де слов'яни ще таких прав нації не мають. Заради цієї мети вони прибігатимуть до всіх засобів, що допустимі й придатні в організованому на правовій основі суспільстві для захисту природних прав від гнобителів“. Хоча резолюція, як видно за її тексту, мала плутаний, загальний характер, але й суто реакційна частина в тих секціях голо-

¹⁾ „Австрію треба зберегти; якщо б її й не було, її треба створити“—лаконічна, зате змістовна фраза Паляцького!

сувала за неї, бо було побоювання, що конгрес так і застряне на одному місці.

Та не краще йшли справи і в польсько-українській секції. Тут австрославізм програми натрапив на таку опозицію, яка загрожувала зірвати весь конгрес. Польська частина конгресу не те, що виступала проти пунктів програми конгресу, але зовсім відхилила всю програму. Поляки, розібравшись у ситуації, взяли курс на загальмування робіт конгресу, поставили під удар саму мету його скликання.

Особливо рішуче виступав проти програми М. Бакунін. Уже в травні для Бакуніна було зрозуміло, що бурі 1848 р. вщухають і якщо революція піде далі тим же шляхом, що й дотепер — вона загине. За найважливішого ворога європейської революції Бакунін завжди вважав самодержавну Росію, задля чого вирішального для європейської революції значіння він надавав боротьбі польських демократів за незалежну Польщу; ця боротьба, на думку Бакуніна, відтягне на деякий час увагу російського велетня від європейської революції, а якщо переможе Польща, європейська революція придбає надійний революційний форпост на схід. Тому то в квітні Бакунін залишив Францію й виїхав до Німеччини, щоб боротися тут спільно з поляками за їхню незалежність; але й тут Бакунін швидко розчарувався в революційних здібностях німецьких ватажків революції. Бакунін вирішив використати слов'янський конгрес як архимедову точку опори для своєї роботи надалі; тут він сподівався викликати новий революційний товчок, викликати новий струмінь революційного запалу, який урятував би революцію від її загнивання.

На конгресі Бакунін вступив до польсько-української секції; тут він запропонував увазі конгресу свої „основи слов'янської федерації“, в яких він пропонував „вільну, слов'янську федерацію, побудовану на принципах загальної рівності, волі та братства, без крипацтва й станів, на праві кожного слов'янина на земельну

ділянку в межах загально-слов'янської території“. Ці „основи“, що були витвором глибоких суперечностей поміж демократичними переконаннями й національним почуттям їх автора і, ясна річ, як вітер фантазії, на конгресі вони нецікавили нікого, об'єктивно, проти волі їхнього творця, проповідували союз таких націй, які 1848 р. ще не могли бути носіями історичного поступу мало того, стримували цей поступ. Конгрес ці „основи“ відкинув. Полякам вони здалися надто правими, чехам — надто лівими.

Відхилення Шафаріківського проекту в польсько-українській секції – стримало наради інших секцій, бо для правосильності тої чи тої постанови конгресу потрібна була крім звичайної більшості голосів на самому пленумі конгресу ще звичайна більшість голосів в окремих секціях. Отже, внутрішня боротьба, яка велась всередині польсько-української секції стала зараз у центрі уваги всього конгресу. Поляк Лібельт виступив зі своїм проектом програми¹⁾, яку після бурхливих нарад, кінець-кінцем, було й ухвалено. Самий проект є найкращий довід тої запеклої внутрішньої боротьби на конгресі, яку вели поміж собою в залі Жофіна різні політичні угруповання: від одвертих реакціонерів до радикалів. Віддаль велика, тому й плутанина в проекті велика. Одне з проекту ясне: згори прийнято, що всі слов'янські нації — рівні в своїх правах, в своїх прагненнях але це все таки далеко не відповідало дійсному стану речей. Конгрес висловлювався за федерацію австрійських слов'ян під берлом габсбурзької династії, за конституцію, двохпалатний парламентаризм, за вибір адміністрації, за змагання(?) до єдності торговельного союзу і т. д. Проект цей, на думку Лібельта, повинен був задовольнити і Паляцького, і Бакуніна, і польських демократів. Але Лібельт помилився; він не зважив того,

¹⁾ Повний текст проекту в Д-ра Ів. Брика, „Слов'янський конгрес“... стор. 198.

що в палаці сальдафона Віндішгреца організується другий, авторитетніший конгрес і що цей навіть компромісний проєкт ось цьому другому конгресові не зовсім до вподоби. Адже одне слово „конституція“ до сказу приводило і Віндішгреца і його хазяїв з Інсбруку!

Ухваливши цього проєкта, згідно з вирішенням конгресу, делегати розійшлися по секціях, щоб зформулювати вимоги кожної слов'янської нації до цісаря. На превеликий жаль, у нас нема протоколів нарад польсько-української секції; їх було вивезено з Праги до Львова, до бібліотеки Осолінських, а тут вони десь пропали... Мабуть їх поляки знищили, бо була там одна постанова, яку вони вважали за велике безчестя своєї нації... Доводиться зараз користатися лиш спогадами, денниками та записами окремих учасників конгресу. Польсько-українська комісія майже всі домагання українців визнала за слушні, але, коли дійшло до питання поділу Галичини на дві провінції з окремими соймами, польську й українську, зчинився великий галас; все таки і це проєкт українців було прийнято: за — три українці, проти — два поляки, а третій — кн. Сапіга голова комісії, за правила роботи конгресу, голосувати не мав права. Нещасний Сапіга! Йому навіть загрожував дехто із поляків убивством за те, що він посмів взагалі допустити до обговорювання це питання. Вмішався Бакунін, чехи; особливо наступали на українців чехи, побоюючись, що тепер поляки дійсно звернуть увесь конгрес. „Аби не допустити до зриву конгресу, аби не знівечити проробленої дотепер на конгресі роботи“ українці погодилися перенести питання про поділ Галичини на розсуд майбутнього галицького сойму. Поляки з цим погодилися й було ухвалено такий текст петиції до цісаря.

1. „Відповідно до більшості населення польського або руського в кожній окрузі за урядову мову повинна бути мова польська або руська; гарантується, що всі уста-

нови сільські і міські вживатимуть мови більшості місцевого населення, але кожному, хто звертається до органів влади, гарантується вибір мови польської або руської й органи влади зобов'язані відповідати тою мовою, якою до них звертається. Кожний громадянин краю без ріжниць національності має право бути урядовцем, але вимагаємо, аби при обсадженні невиборних посад, відповідно з цим, брати до уваги національність. В місцевостях, де національний склад мішаний, кожний урядовець повинен добре знати обидві мови.

2. По селах навчання в школах приходських, триві-яльних (з мішаним складом школярів—М. Н.) й нормальних буде переводитись в мові переважної більшості населення, але меншість населення має право створювати для себе окремі школи. В цілому краю в 3-ій класі нормальній буде викладано мову польську в школах руських, а мову руську в школах польських. Гімназії для національності руської й польської будуть окремі. Їх створення залежатиме від кількості молоді, що зголошується до навчання. В кожній гімназії буде викладатись літературу обох національностей. В лицях та школах наук загальних—викладання кожною мовою.

3. Народня гвардія галицька там, де її буде організовано, вибиратиме своїх начальників більшістю голосів, а також більшістю голосів буде вирішати про команду руську чи польську. Буде носити герби обох національностей.

4. Весь край має одну центральну владу, яка буде зноситись з органами влади руськими по-руськи, а з польськими по-польськи. Спільний сойм складається з виборних послів за підстав, що їх буде додатково встановлено. На соймі гарантується вживання мови руської або польської. Ухвали та постанови сойму буде оголошено обома мовами.

5. Зрівняння в правах всіх релігійних обрядків в краю, а також їх духовенства як в чинах, так і щодо конгрун.

6. Конституція якнайточніше повинна встановити поміж поляками й русинами таку правову рівність в справах гуманітарних, політичних та конфесійних, якої вимагає святість та неторканість кожної, репрезентованої в Галичині національності.

7. Визнання потреби та часу поділу Галичини на дві окремі адміністраційні округи, входить до компетенції сойму. Прага 7, червня 1848 р. Л. Сапіга, Г. Гинилевич, Ів. Борискевич, А. З. Гельцель, Ш. Бухвальд, Й. Мидович, К. Маліш, О. Заклинський, З. Поглодовський, Л. Стецький, М. Країнський, Юр. Любомирський“.

Користаючи з прихильного ставлення більшості конгресу до справ українських, Ів. Борискевич подав проєкта ще одної резолюції, а саме, щодо українців закарпатських.

Резолюцію цю, приблизно такого змісту як і щодо Галичини,—конгрес ухвалив.

Але ці резолюції, як і всі інші резолюції конгресу, залишилися тільки на папері. Інсбрук не таких сподівався резолюцій. І в міру того, як конгрес збивався з наміченого Інсбруком шляху „до Праги скликувано ще один слов'янський конгрес: з галицьких уланів, хорватських та словацьких гренадерів та чеських канонірів і кирасирів; і цей реальний, озброєний слов'янський конгрес під командою Віндішгреца менше чим у 24 г. вигнав з міста творців мнимої слов'янської супрематії та розсіяв їх на всі сторони“. 1)

Слов'янські гості дістали наказа — беззаперечно залишити Прагу. І „високі“ гості розсипалися у всі сторони — хто куди, навіть не протестуючи против такого варварського насильства, а хто не встиг негайно виїхати з Праги, того просто заарештовано. Лише один Шафарік, нагадуючи нещасливого біблійного пророка Єремію, гірко заплакав...

1) Ф. Енгельс: „Револуція й контрреволуція“... стор. 85,

Із попереднього природно випливає запитання: який характер мав увесь український рух у Галичині 1848 р.? Чи дійсно це була, як намагаються доводити деякі українські історики, перша й найкраща сторінка у відродженні української нації в Галичині, яка підвела основу для наступної впертої боротьби за політичне й національне визволення? Цей рух треба розглядати як вплив з тих стосунків, що склалися в Галичині до революції 1848 р. Як уже згадувалося вище, за час після приєднання Галичини до Австрії 1772 р., приблизно до половини 1840-х років, стосунки, що були давніх-давен поміж українцями й поляками, зовсім не змінювалися. Галицькі українці, що вже близько п'ятисот років тому втратили свою державну незалежність, на протязі цього часу мусили поступатися перед вищою тоді культурою, що йшла через Польшу із Заходу, мусили послідовно сходити до нації другорядної, або сприймати цю культуру за свою — польщитися, денаціоналізуватися. Цей процес не припинявся і з переходом Галичини до Австрії, яка стала на бік панівної в Галичині кляси — польського можновладства, а це призвело до того, що вже в 1830-х роках майже все українське нижче духівництво, в своїй масі залежне від польського дідича, втратило почуття своєї національної окремішності, прийняло польську мову за свою розмовну мову й різнилося від польського духівництва хіба церковно-слов'янською мовою, якої воно вживало при виконуваних церковних обрядів. Дещо відмінне становище посідало українське міщанство, економічно незалежне від польського дідича; частина цього міщанства, що посідала нижчі державні посади — німчилася або польщилася друга частина — це дрібна, торговельна буржуазія, заможніші круги ремесників, власники будинків по більших містах тощо трималася міцно за свою мову й віру і являла собою в той час ще найактивнішу клясу укра-

їнської нації в Галичині. Бурі революції 1848 р. вплили в цього міщанина нові надії: він відчував, що вирішається його доля: поляки добиваються відбудови Польщі в її історичних межах і ні на ринку, ні в державних установах, не приділяють йому місця, мало того, українську національність зводять до якогось придатку польської нації. Але цей міщанин не був ще здатний виступити самостійно проти польського буржуа, він боявся, що в нерівній боротьбі найменша невдача зламає його до кінця; крім цього під нову Польщу поляки підводили таку основу, з якої поступово виростатиме нова сила—пролетаріят, який хоча й загальмує процес польонізації українських міст, але боротиметься і проти польського і проти українського буржуа—не зважаючи на свою одноплемінність; приклади цього український міщанин бачив і 1846 р. в Кракові і з початку революції 1848 р. в Відні, у Львові. Жахаючись будь-якого насильного ламання соціальних стосунків, цей міщанин стояв твердо за збереження старого ладу з його панщиною, з габсбурзькою династією—лише б за те все династія створила для нього хоч які умови економічного подолання польського буржуа в східній частині Галичини. Цей міщанин не був ще тією клясою, яка веде за собою всі відсталіші верстви людности, домагання якої з'являється водночас і домаганнями всенародними, навпаки, його інтереси розходилися з інтересами основної маси—селянства, бо він був за збереження старого ладу, а селянство—за скасування панщини, тобто за повне зруйнування тої основи, що на ній тримався бюрократично-централістичний лад.

Польська демократія народилася на ґрунті невдач листопадового повстання 1830 р.; подавлення повстання наочно довело, що відбудувати Польщу можна тільки за умов корінної аграрної революції. Ця ідея знайшла прихильників серед поляків у всіх частинах колишньої Польщі. І з цього часу австрійська буржуазія, відчуючи свою німіч, шукає в Галичині таких сил, які

можна було б протиставити полякам. Придушення краківського повстання 1846 р. довело, що така сила в Галичині є — це українці. Тому-то австрійська бюрократія, з цього часу, вживає всіх зусиль, щоб „розбудити“ українців, так би мовити, прискорити пологи їх національного відродження. Ось так за допомогою *sui generis* повитухи — Стадіона й було прискорено це національне „відродження“; за цього недоноска вхопилася реакція а недоносок, закріплюючи свій союз з реакцією, вибрав Стадіона за свого депутата до віденського парламенту!

Дивно, що і І. Франко належить до тих українських істориків, які також прославляють діла „батків“ з 1848 р., „борців“ за кращу долю української нації; але справа в тому, що відродження української нації в Галичині припадає не на 1848 р., а на 1860 роки. Та ще дивніше, що І. Франко схвалює поведінку діячів Г. Р. Р. в 1848 р., визнаючи її за єдино правильну, бо революція 1848 р., в Австрії „не була революцією соціальною, а ексклюзивно національною“, „бо ця революція соціальної волі народам не несла“ і т. д. І якщо русини стали на бік реакції то „це був результат їхнього здорового й вірного інстинкту“ („Народ“ 1894. 19). Рятуючи, мовляв, перед польською експансією свою національність, на думку І. Франка, русини діяли правильно коли з'єднувалися з династією. Франкові, як видно, нема діла до того, що польські демократи скеровували своє вістря боротьби і проти європейського жандаря — Росії, що вони були тоді носіями вищої культури, що вони домагалися корінної зміни соціальних стосунків. Не це цікавить Франка; його цікавить горстка українських міщан, яка ні на крок не хоче поступитися перед борцями за новий лад, а свою реакційність соромливо прикриває боротьбою за відродження нації. І нічого нарікати на польських демократів, що вони не визнавали в 1848 році за ось тим міщанином права на

його політичну самостійність¹⁾), бо він нічим ще не довів, що він може боротись за волю, навпаки, він завжди доводив, що він стоїть твердо на боці династії.

А що ж це було за „відродження“ показують події й поведінка діячів із Г. Р. Р. зараз же після придушення революції 1848 р. Зникли кудись „руські повітові ради“, „руські вчені“, „руські національні гвардії“, погасла „Зоря Галицька“, в гімназіях на прохання саме ось тих діячів із Г. Р. Р., заведено викладову німецьку мову тощо. І рутенці навіть не протестували проти цього. Бо скоро лиш зникла небезпека, відпала сама потреба „відроджуватися“. І хотя задавлено тих, що на думку І. Брика штовхали своєю поведінкою українців на бік реакції, все таки діячі з Г. Р. Р. організували 1849 р. батальйони війська проти угорців! Так записали себе галицькі рутенці на одній з найчорніших сторінок історії. „Ми можемо—пише В. Будзиновський—повеличатися, що в історії 1848 р. взагалі знайдемо себе лише на найгірших її листках“!

Минуло з цього часу 80 років. Вперта послідовність. Ця зоологічна порода галицького міщанина залишилася собі вірною і понині. Таким же він був у всі скрутні моменти „строкатої“ Австрії, таким же він був і в 1914 р., коли він, один з перших, беззаперечно віддав себе та ще й потягнув за собою спантеличене селянство в розпорядження династії, таким же він був і 1918 р., коли він, на посміховище всіх, одинокий, клявся у вірності династії. Такий він і зараз, перелякавшись на смерть марева революції, він згуртувався в УНДО й віддав себе на послуги польській, фашистській кліці; таким він залишиться до кінця, доки не викине його із Західної України назавжди за свій борт пролетарська революція.

¹⁾ Д-р Ів. Брик; „Слов'янський конгрес“... стор. 176-177.

Стор.

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ

Надруковано:

Треба:

Стор.	6	висувати		висуваючи
"	9	конфідерати		конфедерати
"	10	Тягар проведених		Тягар проведених реформ
"	10	Sejm czteroleini		Sejm czteroleini
"	17	відомої		видимої
"	30	орг. Демокр-ий		орг. демокр-ий
"	31	цілкомі слушно		цілком слушно
"	32	Beizat'у		Beirat'у
"	34	безумовно (курс.—М. Н.)		безумовно (курс. М. Н.)
"	34	уряд Пілеродорфа		уряд Пілерсдорфа
"	41	халепта		халепа
"	42	то й чимраз більше		та й чимраз більше
"	42	при Ваших народах		при Ваших нарадах
"	43	загаданий уже		згаданий уже
"	50	внесено Шафаріком		внесену Шафаріком
"	53	це проект українців		цей проект українців
"	58	„батків“		„батьків“

Ціна 40 коп.
(Р)

Handwritten markings:
— 20 —
— / —
— / —

